

ΤΟ ΕΠΕΙΣΟΔΙΟ ΤΗΣ ΜΟΝΟΜΑΧΙΑΣ ΠΑΡΗ - ΜΕΝΕΛΑΟΥ ΣΤΗ ΛΑΤΙΝΙΚΗ ΙΛΙΑΔΑ

Η Λατινική Ιλιάδα είναι μια ανισομερής ποιητική επιτομή της ομηρικής Ιλιάδας σε 1070 λατινικούς εξαμέτρους. Πρόκειται προφανώς για προϊόν του βραχύβιου κλασικισμού της εποχής του Νέρωνα,¹ κατά την οποία, όπως είναι γνωστό, αποκτούν ιδιαίτερη δημοτικότητα θέματα του τρωικού κύκλου,² λόγω της ιδιαίτερης εκτίμησης του Νέρωνα για τον Όμηρο και εξαιτίας του

* Μια προγενέστερη μορφή αυτής της εργασίας παρουσίασα στις 27-5-2005 στο Δ' Συμπόσιο Κλασικών Σπουδών του Τομέα Κλασικής Φιλολογίας που διοργάνωσαν ο πρόεδρος του Τμήματος, καθηγητής Δ. Κ. Ράϊος, και η διευθύντρια του Τομέα, αναπλ. καθηγήτρια Αριάδνη Γιάρτζιου-Τάττη. Ευχαριστώ θερμά τον κοσμήτορα της Φιλοσοφικής Σχολής του Παν/μίου Κύπρου, καθηγητή Ιωάννη Γ. Ταϊφόκο για τα θετικά του σχόλια και τις χρήσιμες παρατηρήσεις του κατά τη συζήτηση που ακολούθησε. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω επίσης στη συνάδελφο Ελένη Γκαστή, επίκ. καθηγήτρια, για τα γόνιμα ερεθίσματα που έθεσε σε κατ' ιδίαν συζητήσεις μας τα οποία συνέβαλαν στη βελτίωση της εργασίας μου.

1. Για τις παραπομπές στο κείμενο της Λατινικής Ιλιάδας ακολουθώ την έκδοση του M. Scaffai, *Ilias Latina (introduzione, edizione critica, traduzione italiana e commento)*, Bologna 1982, που είναι και η εκτενέστερη και πληρέστερη σχολιασμένη έκδοση του έργου. Για την πατρότητα και τη χρονολόγηση της επιτομής (η *communis opinio* μετά το 59/60 και πριν από το 68, πιθανότερο μάλιστα το 65) βλ. J. Tolkiehn, *Omero e la poesia latina (Homer und die römische Poesie)*, Leipzig 1900, μετάφρ. M. Scaffai, με εισαγωγή και εκτενείς ενημερωτικές προσθήκες για την έρευνα μέχρι το 1991), Bologna 1991, σσ. 131-136· Scaffai, ό.π., σσ. 11-29· G. B. Conte, «Η λογοτεχνία των αυτοκρατορικών χρόνων» στον F. Graf (επιμ. έκδ.), *Εισαγωγή στην Αρχαιογνωσία, τόμος Β': Ρώμη (Einleitung in die Lateinische Philologie)*, Stuttgart und Leipzig 1997, μετάφρ.-επιμ. Δ. Ζ. Νικήτας), Αθήνα 2001, σσ. 259-260.

2. Βλ. C. Morelli, «Nerone poeta e i poeti intorno a Nerone», *Athenaeum* 2 (1914) 117-152· H. Bardon, «Les poésies de Néron», *REL* 14 (1936) 337-349. Για τις ομοιότητες των *Carmina Einsidlensia* με τη Λατινική Ιλιάδα, όσον αφορά τη φιλονερόνεια θεματική βλ. επίσης Morelli, ό.π., σσ. 134 κ.ε.· Scaffai, ό.π., σσ. 22 κ.ε.

Δωδώνη: Φιλολογία 34 (2005) 113-156

πάθους του αυτοκράτορα για το τρωικό παρελθόν.³ Η *Λατινική Ιλιάδα*, επίσης, είναι η μόνη μετάφραση του Ομήρου στα λατινικά που σώθηκε ακέραιη από ολόκληρη τη ρωμαϊκή αρχαιότητα.⁴ Για την επιβίωσή της καθοριστικό ρόλο διαδραμάτισε το γεγονός ότι τόσο στην Αρχαιότητα όσο και κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα συμπεριλαμβανόταν στα προγράμματα διδασκαλίας.⁵ Έτσι, καθώς τα ελληνικά στη Δύση ξεχνιούνταν ολοένα και περισσότερο, η *Λατινική Ιλιάδα* μαζί με πεζογραφικές αναδιηγήσεις διατήρησε ζωντανή τη γνώση του Ομήρου, πριν ο ευρωπαϊκός πολιτισμός μπορέσει να χρησιμοποιήσει και πάλι το ελληνικό πρωτότυπο.⁶

Προτίμηση για την *Ιλιάδα*, σε σύγκριση με την *Οδύσσεια*, υπήρχε ήδη στα σχολεία της ελληνιστικής Αιγύπτου, καθώς αντιπροσωπεύεται στους παπύρους δύο ή τρεις φορές περισσότερο από την *Οδύσσεια*. Ιδιαίτερη μάλιστα προτίμηση υπήρχε για τις πρώτες ραψωδίες της *Ιλιάδας*, τις ραψωδίες Χ και Ω καθώς και για ορισμένα επεισόδια, όπως είναι η μονομαχία Πάρη - Μενέλαου ή η περιγραφή της Ασπίδας του Αχιλλέα.⁷ Η ανισομερής σύντμηση της ομηρικής *Ιλιάδας* στη μετάφραση του Βαίβιου Ιταλικού (όπου οι πέντε πρώτες ραψωδίες καταλαμβάνουν 537 στίχους, άλλους 53 η ραψωδία Σ, 73 η Χ και άλλους 50 η Ω) φαίνεται να είναι επηρεασμένη από ελληνιστικές σχολικές προτιμήσεις που συνεχίστηκαν και στους αυτοκρατορικούς χρόνους.⁸

Τη ραψωδία Γ που θα εξετάσουμε, όπου συμπεριλαμβάνεται και το επεισόδιο της μονομαχίας Πάρη - Μενέλαου, προσφιλές ήδη από ελληνι-

3. Ο ίδιος παρουσίασε στο κοινό το 65 τα *Τρωικά* του, ενώ συμμετείχε είτε ως τραγουδιστής είτε ως κιθαρωδός σε μουσικούς αγώνες που διοργάνωνε ο ίδιος. Επίσης, το ποίημα *Πιασα* (ή *Πιασον*) του Λουκανού, ένα επικό ποίημα με κεντρικό θέμα το θάνατο του Έκτορα, ανταποκρινόταν προφανώς στο πάθος του αυτοκράτορα για το τρωικό παρελθόν. Σχετική με αυτό το ζήτημα του αυτοκράτορα πρέπει να είναι και η παρωδία του ρήτορα Εύμολπου ο οποίος περιγράφει την τοιχογραφία με την άλωση της Τροίας (*Troiae halosis*) του Πετρώνιου (κεφ. 89) με 65 ιαμβικούς τρίμετρους στίχους, πβ. Morrell, ό.π., σσ. 139-140 & 143 κ.ε.

4. Βλ. Φ. Κ. Πολυμεράκης, «Λατινικές μεταφράσεις του Ομήρου στην αρχαιότητα», *Δωδώνη: Φιλολογία* 31 (2002) 139-151, κυρίως σσ. 145-148.

5. Βλ. επίσης Πολυμεράκης, ό.π., σσ. 147-148 και 151.

6. Πβ. Conte, ό.π., σ. 260.

7. Πβ. Η.-Ι. Marrou, *Ιστορία της εκπαίδευσης κατά την αρχαιότητα (Histoire de l'éducation dans l'antiquité, Paris 1955, μετάφρ. Θ. Φωτεινόπουλου)*, Αθήνα 1961, σσ. 240-241· S. F. Bonner, *Education in Ancient Rome*, London 1977, σσ. 213 & 263.

8. Για τη γνώση του Ομήρου στους αυτοκρατορικούς χρόνους κυρίως μέσω των σχολείων πβ. Κόντιλιανό 1, 8, 5· Στάτιο *Silv.* 2, 1, 117 κ.ε. & 5, 3, 146 κ.ε.· βλ. επίσης A. Guillemin, «Le public et la vie littéraire à Rome», *REL* 14 (1936) 65-89· Bonner, ό.π., σσ. 179, 212-213, 218, 228 *et passim*· Scalfai, ό.π., σσ. 57 κ.ε.· Πολυμεράκης, ό.π., σσ. 150-151.

στικές σχολικές προτιμήσεις, ο ρωμαίος μεταφραστής την αποδίδει με 92 στίχους (252-343), δηλαδή εκτενώς για τα δεδομένα της επιτομής. Στο ελληνικό πρωτότυπο η ραψωδία αυτή καταλαμβάνει 461 στίχους και πραγματεύεται τρία κύρια θέματα: πρώτον, τη μονομαχία Πάρη - Μενέλαου, που οργανώνεται τη στιγμή ακριβώς που οι δύο πλευρές είναι έτοιμες να συγκρουστούν. Δεύτερον, την «Τειχοσκοπία», κατά την οποία, ενώ γίνονται οι προετοιμασίες για τη μονομαχία, η Ελένη παρουσιάζει στον Πρίαμο μερικούς από τους σημαντικότερους Αχαιούς πολεμιστές που βρίσκονται στην πεδιάδα, κάτω από τα τείχη της Τροίας. Και, τρίτον, το τέχνασμα της Αφροδίτης με το οποίο σώζει τον ουσιαστικά ηττηθέντα Πάρη από βέβαιο θάνατο και έπειτα αναγκάζει, ακόμη και με απειλές, τη μάλλον αμφιταλαντευόμενη Ελένη⁹ να σμίξει ερωτικά μαζί του. Η ραψωδία αυτή είναι εξαιρετικά συνεκτική και δραματική και επιπλέον προσφέρεται περισσότερο από άλλες για την ανάδειξη της περιγραφικής και ιδιαίτερα της ηθογραφικής ικανότητας του Ομήρου: «φέρνοντας στο προσκήνιο τον Πάρη και την Ελένη υπενθυμίζει στο ακροατήριο την αιτία του πολέμου, όχι μόνο την αδυναμία της Ελένης και τη ματαιοδοξία και τη λαγνεία του Πάρη αλλά και τη δύναμη της θεάς που είναι υπεύθυνη για όλα αυτά: μας προειδοποιεί, επίσης, ότι η παραβίαση των νόμων που διέπουν τη φιλοξενία και το γάμο πρέπει να τιμωρείται».¹⁰ Προσφέρεται, ακόμη, μια πρώτη εικόνα από το εσωτερικό της πολιορκούμενης αλλά ζωντανής πόλης και, προπάντων, το ακροατήριο μετά από «τους μακροσκελείς καταλόγους της προηγούμενης ραψωδίας,¹¹ τώρα ξεναγείται σε επεισόδια συναρπαστικά και άκρως διαφωτιστικά για πρόσωπα και σκηνές που θα αποδειχθούν πολύ σημαντικά αργότερα».¹² Συνεπώς, ο ποιητής τοποθετεί το επεισόδιο της μονομαχίας και τη συνακόλουθη «Τειχοσκοπία» (που ανήκουν, υποτίθεται, στον πρώτο χρόνο του πολέμου) στην αρχή του έργου του και, με αυτό τον τρόπο, υποβάλλει στον ακροατή την αίσθηση ότι ο πόλεμος τώρα αρχίζει, παρά τη ρητή διαβεβαίωση ότι βρισκόμαστε ήδη στο δέκατο χρόνο

9. Σχετικά με την αινιγματική μορφή της ιλιάδικης και οδυσσειακής Ελένης και για το πρόδηλο δίλημμα της αθώας και ανεύθυνης ή ένοχης και υπεύθυνης Ελένης στα δύο ομηρικά έπη βλ. τη μελέτη του Ι. Θ. Κακριδή, «Προβλήματα της ομηρικής Ελένης: Η Ελένη στην *Ιλιάδα*» και «Η Ελένη στη *Οδύσεια*» στο *Ξαναγυρίζοντας στον Όμηρο*, Θεσσαλονίκη 1971, σσ. 59-77 και 77-92, καθώς και την ομότιτλη μελέτη του Δ. Ν. Μαρωνίτη, «Προβλήματα της ομηρικής Ελένης» στο *Ομηρικά Μεγαθήματα. Πόλεμος - Ομιλία - Νόστος*, (εκδ. Κέδρος), Αθήνα 1999, σσ. 180-204.

10. Βλ. G. S. Kirk, *Ομήρου Ιλιάδα. Κείμενο και ερμηνευτικό υπόμνημα*, τ. Α' (μετάφρ. Ηλίας Τσιριγκάκης, επιμ. Δ. Ιακώβ - Α. Ρεγκάκος), Θεσσαλονίκη 2003, σ. 136.

11. Συγκεκριμένα οι κατάλογοι αρχίζουν με το στίχο 455 και τελειώνουν στο τέλος της εκτενούς ραψωδίας Β, δηλαδή στο στίχο 877.

του (B 134, 295-96), με σκοπό να δώσει στο έργο του την εικόνα ολόκληρης της δεκάχρονης εκστρατείας.¹³

Ακριβέστερα, στη συγκεκριμένη ομηρική ραψωδία διακρίνουμε πέντε ενότητες: την προετοιμασία της μονομαχίας (στ. 1-120), την «Τειχοσκοπία» (στ. 121-244), την ένορκη συμφωνία πριν από τη μονομαχία (στ. 245-312), τη μονομαχία και την ανακήρυξη του νικητή (στ. 313-380 και 449-461): αυτή η τέταρτη ενότητα διασπάται σε δύο μέρη καθώς, ανάμεσα στη μονομαχία και την ανακήρυξη του νικητή, παρεμβάλλεται μια πέμπτη ενότητα που αφορά την επέμβαση της Αφροδίτης και τη συνάντηση Ελένης - Πάρη (στ. 380-448).

Ο ρωμαίος μεταφραστής συμπιέζει την πρώτη ενότητα του πρωτοτύπου σε 26 στίχους (252-277), παραλείπει τελείως ολόκληρη τη δεύτερη ενότητα που αφορά την «Τειχοσκοπία», αναφέρεται επιγραμματικά, με δύο μόνο ημιστίχια, στην ένορκη συμφωνία (στ. 278-279) και δίνει μαγαλύτερη βαρύτητα στις άλλες δύο ενότητες, αποδίδοντας τους υπόλοιπους 150 περίπου στίχους του πρωτοτύπου με 65 λατινικούς εξαμέτρους από τους 92 που αφιερώνει συνολικά για την απόδοση ολόκληρης της ομηρικής ραψωδίας Γ.

Στον εναρκτήριο στίχο 252 *Iamque duae stabant acies fulgentibus armis* ο Βάλβιος με τη φράση *Iamque duae stabant acies* συμφύρει και συμπυκνώνει το εισαγωγικό ομηρικό τμήμα Γ 1-2 & 8 *Αὐτὰρ ἐπεὶ κόσμηθεν ἄμ' ἠγεμόνεσσιν ἕκαστοι / Τρῶες μὲν... ἴσαν... / οἱ δ' ἄρ' ἴσαν... Ἀχαιοί, με τον λογοτυπικό¹⁴ στίχο 15 *Οἱ δ' ὅτε δὴ σχεδὸν ἦσαν ἐπ' ἀλλήλοισιν ἰόντες*. Παράλληλα, η φράση *fulgentibus armis* αφενός ανακαλεί την ομηρική φόρμουλα *ἔντεα μαρμαίροντα*, από άλλο όμως σημείο της *Ιλιάδας*,¹⁵ και, αφετέρου, απαντά σε βιργιλιανὰ και οβιδιανὰ χωρία.¹⁶ Το υπόλοιπο τμήμα από τους δεκατέσσερις πρώτους στίχους του πρωτοτύπου, με την αντιθετική περιγραφή της πορείας των δύο παρατάξεων και τις παρομοιώσεις, καθώς και τους στίχους 16-29, όπου ο Όμηρος περιγράφει το προκλητικό προβάδισμα του Πάρη - Αλέξανδρου, χωρίς καν να φοράει πανοπλία,¹⁷ και την αντίδραση του*

12. Kirk, ό.π., σ. 136.

13. Πβ. Ι. Θ. Κακριδής, ό.π., σσ. 67-68.

14. Η πρώτη εμφάνιση αυτού του λογοτυπικού στίχου από τις 12 φορές που απαντά συνολικά στην *Ιλιάδα*, πβ. Kirk, ό.π., σ. 428. Για το λογοτυπικό ύφος και τη λειτουργία του βλ. επίσης Kirk, ό.π., σσ. 104-112.

15. Βλ., πχ., Μ 195· Π 663· Ψ' 26· πβ. επίσης την παραπλήσια ομηρική φόρμουλα *ἔντεα παμφανόνωντα* (I 596· O 120).

16. Βλ., πχ., Βιργίλιο *Aen.* 6, 217· Οβίδιο *Trist.* 3, 1, 33· *Pont.* 4, 7, 31 κ.α.

17. Αυτό θz γίνει αρκετά παρακάτω, στους στίχους 328-338, όπου μάλιστα πρόκειται για την πρώτη από τις τέσσερις κύριες σκηνές αρματώματος στην *Ιλιάδα* (οι υπόλοιπες αφορούν τον Αγαμέμνονα στο Λ 17-45, τον Πάτροκλο στο Π 131-134 και τον

Μενέλαου, που ο ποιητής τον παρομοιάζει με πεινασμένο λιοντάρι, ο μεταφραστής φαίνεται να τα παραλείπει τελείως. Μια προσεκτικότερη όμως ανάγνωση δείχνει ότι ο μεταφραστής υπαινικτικά παραπέμπει και σ' αυτά τα στοιχεία του πρωτοτύπου.

Στους στίχους 253-256 ο Βαίβιος περιγράφει την αντίδραση του Πάρη, όταν αντίκρισε τον Μενέλαο, αποδίδοντας τους ομηρικούς στίχους 30-37, με κάποιες διαφοροποιήσεις και πάλι από το πρωτότυπο. Με τη χρονική πρόταση *cum Paris... armatum adverso Menelaum ex agmine cernit* αποδίδει τους ομηρικούς στίχους 30-31 *Τὸν δ' ὡς οὖν ἐνόησεν Ἀλέξανδρος θεοειδῆς / ἐν προμάχοισι φανέντα*. Ταυτόχρονα, η αντιπαράθεση *Paris-armatum Menelaum* υπονοεί και την αρχική περιγραφή του Πάρη στην *Ιλιάδα* χωρίς πανοπλία ενώ το προβάδισμά του υποδηλώνεται από τη σύνταξη, καθώς ο μεταφραστής επιφυλάσσει για τον Πάρη τη θέση του υποκειμένου ενώ για τον Μενέλαο τη θέση του αντικειμένου. Παράλληλα, η σύνταξη χρησιμοποιείται ως μέσο για να αναδείξει ο Βαίβιος τη μεταφραστική του πρακτική: οι παραλείψεις σε σχέση με το πρωτότυπο και οι απότομες μεταβάσεις του μορφοποιούνται συντακτικά με τη φράση *cum Paris... cernit* που σηματοδοτεί την απότομη εμφάνισή του.

Στον τρόπο του Πάρη ο μεταφραστής αναφέρεται με τη φράση *velut viso perterritus angue*, όπου διατηρεί την παρομοίωση του πρωτοτύπου (στ. 33 *ὡς δ' ὅτε τίς τε δράκοντα ἰδῶν*), και συμπυκνώνει στη μετοχή *perterritus*, στο επίθετο *amens*, το οποίο μάλιστα τονίζεται ιδιαίτερα καθώς τοποθετείται πριν από ισχυρή παύση, και στη φράση *turpiter... / confusum terrore* (στ. 257), τις φράσεις του πρωτοτύπου *κατεπλήγη φίλον ἦτορ* (στ. 31), *ὑπό τε τρόμος ἔλλαβε γυῖα* (στ. 34), *ὠχρός τέ μιν εἶλε παρειάς* (στ. 35), *δείσας Ἀτρείος υἱόν* (στ. 37) που περιγράφουν πιο αναλυτικά τον τρόπο του Πάρη. Με τη φράση *seque... recepit / ad socios amens* (στ. 255-56) συμπυκνώνει και πάλι τις ομηρικές φράσεις *παλίνροσος ἀπέστη* (στ. 33), *ἄψ δ' ἀνεχώρησεν* (στ. 35), *ὡς αὖτις καθ' ὄμιλον ἔδν Τρώων ἀγερώχων* (στ. 36).

Είναι αξιοσημείωτο ότι, ενώ στο πρωτότυπο προβάλλεται, και μάλιστα εμφατικά, το στοιχείο της θεϊκής ομορφιάς του Πάρη, καθώς αναφέρεται, μέσα σε 20 μόνο στίχους (16, 27, 30, 37), τέσσερις φορές ως *Ἀλέξανδρος θεοειδῆς*,¹⁸ κάτι τέτοιο παραλείπεται σ' αυτό τουλάχιστον το σημείο της

Αχιλλέα στο T 369-391, βλ. Kirk, ό.π., σσ. 490 κ.ε.), την οποία, όπως θα δούμε, ο Βαίβιος σχεδόν παραλείπει ή, τουλάχιστον, συμπυκνώνει δραματικά.

18. Το επίθετο *θεοειδῆς* είναι κατ' ἐξοχήν επίθετο του Πάρη στην *Ιλιάδα*, πάντοτε σε συνδυασμό με το όνομα *Ἀλέξανδρος* (και όχι *Πάρις*), στην ονομαστική (*Ἀλέξανδρος θεοειδῆς*) ή στην αιτιατική (*Ἀλέξανδρον θεοειδέα*): από τις 27 φορές που απαντά το επίθετο *θεοειδῆς* στην *Ιλιάδα*, τις 12 φορές χρησιμοποιείται για τον Πάρη, άλλες 9 φορές για τον Πρίαμο

λατινικής επιτομής,¹⁹ όπου ο Πάρης όχι μόνο δεν αναφέρεται ως θεοειδής αλλά χαρακτηρίζεται ως *exitium Troiae funestaque flamma*, χαρακτηρισμοί που δεν υπάρχουν στο πρωτότυπο.²⁰ Ο χαρακτηρισμός *exitium Troiae* ανταποκρίνεται στο περιεχόμενο του στίχου 50 *πατρί τε σῶ μέγα πῆμα πόλῃ τε παντί τε δήμῳ* που απευθύνει ο Έκτορας στον Πάρη, ενώ παράλληλα υπάρχει αυτούσιος στον Έννιο.²¹ Όσον αφορά το χαρακτηρισμό *funesta flamma* ο Βαίβιος επηρεάζεται και πάλι από το ίδιο χωρίο του Έννιου, που αναφέρεται στο όνειρο της Εκάβης,²² αλλά και από το Βιργίλιο, καθώς φαίνεται ότι συμφύρει την έκφραση *ardentem facem* του Έννιου με τη φράση *funestaeque... taedae* από ένα βιργιλιανό χωρίο που προϋποθέτει μάλιστα τη γνώση του ονείρου της Εκάβης.²³

και τις άλλες 6 φορές για άλλους ήρωες του έπους, πβ. J. R. Tebben, *Concordantia Homericæ, Pars II: Ilias*, Volumen secundum, Hildesheim-Zürich-New York 1998, σ. 823. Σχετικά με το θεοειδής ως κατ' εξοχήν επίθετο του Πάρη στην *Ιλιάδα* βλ. A. Gartzziou-Tatti, *Paris - Alexandre un héros inachevé* (Thèse doct.), Paris 1985, σσ. 79-83.

19. Αναφέρεται παρακάτω η *nobilitas formae* του Πάρη (στ. 264) και ο ίδιος ως *pulcher Alexander* (στ. 282), αλλά, όπως θα δούμε, η πρώτη αναφορά γίνεται μέσα σε αρνητικά συμφραζόμενα και η δεύτερη μειώνει κατά πολύ την υπερθετική ομορφιά του Πάρη, όπως τουλάχιστον αυτή προβάλλεται στο πρωτότυπο.

20. Παρόμοιους χαρακτηρισμούς απέδωσε ο μεταφραστής - αφηγητής στον Πάρη και παραπάνω, στην απόδοση της προηγούμενης ραψωδίας, συγκρίνοντάς τον με τον Έκτορα, στ. 233-234: *Hunc sequitur forma melior, tunc fortis in armis, / belli causa Paris, patriae funesta ruina*. Οι στίχοι αυτοί δεν υπάρχουν βέβαια στο πρωτότυπο, όπου ο Πάρης μνημονεύεται για πρώτη φορά στη ραψωδία Γ. Με τη φράση *belli causa Paris* ο Βαίβιος φαίνεται ότι αποδίδει την ομηρική φράση ('Αλέξανδρος) *τοῦ εἰνεῖα νεῖκος ὄρωρεν* από άλλο όμως σημείο της *Ιλιάδας* (Γ 87· Η 374 κ.α.), ενώ για τον χαρακτηρισμό *patriae ruina* φαίνεται να έχει στο νου του το χωρίο Ζ 282 κ.ε., όπου ο Πάρης χαρακτηρίζεται ως *μέγα... πῆμα Τρωσί τε καὶ Πριάμῳ μεγαλήτορι τοῖό τε παισίν*, πβ. Scaffai, ό.π., σ. 250. Ο χαρακτηρισμός του Πάρη ως *exitium Troiae funestaque flamma* επαναλαμβάνει και εξειδικεύει τη φράση *patriae funesta ruina*, καθώς αναφέρεται και στον τρόπο αφανισμού της Τροίας, δηλαδή στην πυρπόληση.

21. *Ann.* 46 (V²) *eum (sc. Paris) esse exitium Troiae, pestem Pergamo· κάτι παρόμοιο υπάρχει μάλιστα και στον Ηλιάτο Bacch. 947 Alexander, qui erit exitio rei patriae suae*. Όσον αφορά αυτό τον χαρακτηρισμό του Πάρη, που δεν προέρχεται από τον Όμηρο, ο Έννιος ίσως επηρεάζεται από τραγωδίες του Ευριπίδη, πβ. Scaffai, ό.π., σ. 255.

22. *Ann.* 35 (V²) *mater gravida parere se ardentem facem / visa est in somnis Hecuba*. Το μυθολογικό επεισόδιο του ονείρου της Εκάβης, κυρίως μέσω του Οβίδιου και των μυθογράφων, είναι γνωστό και στην ύστερη αρχαιότητα, βλ. σχετικά Scaffai, ό.π., σ. 255.

23. *Aen.* 7, 321-22 *quin idem Veneri partus suus et Paris alter, / funestaeque iterum recidiva in Pergama taedae*, όπου ο χαρακτηρισμός *funestae... taedae* λέγεται από την Ήρα και αφορά τον Πάρη και τον Αινεία, ο οποίος αναφέρεται ως *Paris alter*.

Στη συνέχεια της ομηρικής ραψωδίας καταλαμβάνει 20 στίχους η επί-πληξη του Έκτορα προς τον τρομοκρατημένο αδερφό του (στ. 38-57) και 18 στίχους η απάντηση του Πάρη (στ. 58-75). Ο Βαίβιος αποδίδει με 15 στίχους την επίπληξη του Έκτορα (στ. 256-170) και συμπιέζει την απάντηση του Πάρη μέσα σε έξι στίχους (στ. 171-176). Η διατάραξη της ισορροπίας του πρωτοτύπου συνεπάγεται μια ιδιαίτερη προβολή των θέσεων του Έκτορα και περιορισμό της απολογίας του Πάρη. Ο μεταφραστής κατανέμει τις εμφάσεις με διαφορετικό τρόπο αξιολογώντας διαφορετικά και τα πράγματα. Με τη φράση *quem postquam Hector /... videt... inquit* αποδίδει το μεταβατικό στίχο 38 *Τὸν δ' Ἔκτωρ νείκεσεν ἰδὼν αἰσχροῖς ἐπέεσσι*, παρεμβάλλοντας και τη φράση *turpiter... / confusum terrore*. Η ίδια η επί-πληξη, επίσης, διαφοροποιείται κατά πολύ από το πρωτότυπο· ο λατίνος ποιητής δομεί τα λόγια του Έκτορα φορτίζοντάς τα με ένα ηθικό περιεχόμενο και μια ρητορική δικής του επίνοιας: στους στίχους 257-262 προβάλλεται η «γνώμη», στους στίχους 263-266 η «ειρωνεία» και στους στίχους 267-270 η *adhortatio*.²⁴

Οι χαρακτηρισμοί της προσφώνησης του Έκτορα προς τον Πάρη «ο *dedecus... aeternum patriae generisque infamia nostri*» είναι και πάλι διαφορετικοί από ό,τι στο πρωτότυπο. Στο στίχο 39 ο Έκτορας αποκαλεί τον Πάρη *Δύσπαρι, είδος άριστε, γυναιμανές, ήπεροπευτά*, όπου οι όροι «παρουσιάζουν τρία προσεκτικά επιλεγμένα και ασφαλώς επιλήψιμα ατομικά χαρακτηριστικά του Πάρη, από τα οποία λόγω της ανθρώπινης φύσης το πρώτο οδηγεί στο δεύτερο και το δεύτερο στο τρίτο: (1) είναι όμορφος, (2) του αρέσουν οι γυναίκες, και (3) τις αποπλανά»,²⁵ στοιχεία που παραλείπονται στην επιτομή, όπως άλλωστε παραλείπεται και η ανεκπλήρωτη ευχή του Έκτορα να μην είχε γεννηθεί ποτέ ο Πάρης ή να είχε πεθάνει άγαμος παρά έτσι που κατάντησε περίγελως και αντικείμενο περιφρόνησης²⁶ και που γελάνε τώρα μαζί του οι Αχαιοί, καθώς τον λογάριαζαν για άριστο πρόμαχο αλλά δεν έχει ούτε δύναμη ούτε καρδιά (στ. 40-45). Επίσης, στους στίχους 50-51, ουσιαστικά του αποδίδει βαρύτερους χαρακτηρισμούς, καθώς του καταλογίζει ότι η απαγωγή της Ελένης είναι «μεγάλη συμφορά και στον

24. Πβ. Scaffai, ό.π., σ. 256.

25. Kirk, ό.π., σ. 434.

26. Γ 40-42 *αἴθ' ὄφελος ἄγονός τ' ἔμεναι ἄγαμός τ' ἀπολέσθαι / καί κε τὸ βουλοίμην, καί κεν πολὺ κέρδιον ἦεν / ἢ οὕτω λώβην τ' ἔμεναι καὶ ὑπόψιον ἄλλων*. Για τη σημασία της λέξης *άγονος* σ' αυτό το χωρίο και γι' αυτή την ευχή του Έκτορα βλ. Kirk, ό.π. σ. 434.

πατέρα» του «και στην πόλη και σ' όλο το λαό, αντικείμενο χαράς στους εχθρούς, ντροπή στον ίδιο» τον Πάρη.²⁷

Ο χαρακτηρισμός *dedecus* αποδίδει τον χαρακτηρισμό *λώβην*... και *υπόψιον άλλων* του στίχου 42, όπου η λέξη *λώβην*, εκτός από *υβρις*, μπορεί να σημαίνει «όνειδος, περίγελως» και ο χαρακτηρισμός *υπόψιον άλλων* σημαίνει «λόγος ντροπής και αντικείμενο περιφρόνησης από τους άλλους».²⁸ Ενώ όμως στο ομηρικό κείμενο η ντροπή αφορά τον ίδιο τον Πάρη, όπως φαίνεται στους στίχους 42-43 και 51 (*κατηφείην δέ σοι αὐτῷ*), στη λατινική επιτομή η ντροπή φαίνεται να αντανακλά και στους άλλους Τρώες, καθώς ο Πάρης χαρακτηρίζεται από τον Έκτορα ως «παντοτινό όνειδος της πατρίδας και της γενιάς» τους.

Στο στίχο 259 η ρητορική ερώτηση *terga refers?*, η οποία ουσιαστικά αναπαράγει την καταφατική διατύπωση *se... recepit* (στ. 255) που χρησιμοποίησε ο μεταφραστής-αφηγητής, προσδίδει έμφαση στην αγανάκτηση του Έκτορα και, μαζί με τους στίχους που ακολουθούν, εξαίρει την έντονη αντίθεση ανάμεσα στην τωρινή συμπεριφορά του Πάρη και σ' αυτό που αποτόλμησε κάποτε, αντίθεση που υπογραμμίζει και η χρήση του *at* αμέσως μετά τη ρητορική ερώτηση του ίδιου στίχου: 259 *at non dubitabas hospitibus olim / expugnare toros, cuius nunc defugis arma / vimque times*. Στο πρωτότυπο τα λόγια του Έκτορα είναι και πάλι διαφορετικά (στ. 46-49): *ἦ τοιόσδε ἐὼν ἐν ποντοπόροισιν νέεσι / πόντον ἐπιπλώσας, ἐτάρους ἐρήϊρας ἀγείρας, / μιχθεῖς ἀλλοδαποῖσι γυναικ' εὐεῖδε' ἀνήγες / ἔξ ἀπίης γαίης, νυὸν ἀνδρῶν αἰχμητῶν*. Στο ομηρικό κείμενο η έντονη αντίθεση ανάμεσα στη δειλία του Πάρη, η οποία ανακεφαλαιώνεται στο *τοιόσδε ἐὼν*, και σε όσα έπραξε (οι πράξεις του διατυπώνονται με τρεις χρονικές μετοχές *ἐπιπλώσας, ἀγείρας, μιχθεῖς*), με σκοπό να απαγάγει τελικά την Ελένη (*γυναικ' εὐεῖδε' ἀνήγες*), διατυπώνεται με μορφή ερώτησης (στ. 51) που εκφράζει την απορία του Έκτορα, ο οποίος, αφού απέδωσε στον Πάρη βαρύτατους χαρακτηρισμούς (στ. 50-1), καταλήγει στη ρητορική ερώτηση του στίχου 52 *οὐκ ἂν δὴ μείνεις ἀρηΐφιλον Μενέλαον*; Στην επιτομή, αντίθετα, προηγείται η ρητορική ερώτηση (*terga refers?*), που δηλώνει την τωρινή δειλία του Πάρη και η αντίθεση δηλώνεται με την κατηγορηματική διατύπωση *at non dubitabas... expugnare toros*.

Επίσης, χρησιμοποιούνται όροι που δεν υπάρχουν στο πρωτότυπο αλλά προέρχονται καθαρά από τη λατινική ποίηση, όπως ο όρος *hospitibus* για τον

27. Γ 50-51 *πατρί τε σῶ μέγα πῆμα πόλι' τε παντί τε δήμῳ, / θυσαμένεσιν μὲν χάσμα, κατηφείην δέ σοι αὐτῷ*, όπου οι αιτιατικές *πῆμα, χάσμα* και *κατηφείην* φαίνεται ότι αποτελούν παράθεση στη λέξη *γυναικ'* του στίχου 48 (*γυναικ' εὐεῖδε' ἀνήγες*), πβ. Kirk, ό.π., σ. 436.

28. Βλ. επίσης Kirk, ό.π., σ. 434.

Μενέλαο, που παραπέμπει κυρίως στον Οβίδιο αλλά και σε άλλους ποιητές,²⁹ και η φράση *expugnare toros*, όπου ο Βαίβιος συμφύρει δύο χωρία: ένα από το Βιργίλιο (*Aen.* 10, 92 *me duce Dardanius Spartam expugnavit adulter*) και ένα από τον Αγαμέμνονα του Σενέκα (στ. 298 *subripere... toros/... /... dedecus clarae domus*).³⁰ Στο χωρίο του Βιργίλιου μάλιστα το *expugnare* χρησιμοποιείται επίσης για τον Πάρη· εξάλλου η μεταφορά αυτού του ρήματος από το στρατιωτικό - πολεμικό στο ερωτικό λεξιλόγιο και η χρήση του ως ερωτικού όρου για να δηλώσει τη νίκη και την ερωτική κατάκτηση, ξεκινά ήδη από τον Πλάυτο και είναι προσφιλής στο ερωτική - ελβεγειακή ποίηση.³¹

Με τη φράση *cuius nunc defugis arma / vimque times* (στ. 260-61) ο Βαίβιος συμπυκνώνει, αποδίδοντας ελεύθερα, τους ομηρικούς στίχους 52-53 *οὐκ ἂν δὴ μείνεις ἀρηΐφιλον Μενέλαον; / γνοίης χ' οἴου φωτὸς ἔχεις θαλερὴν παράκοιτιν*. Τονίζει το *times*, καθώς το τοποθετεί πριν από ισχυρή τριημιμερὴ τομή, και δομεί ολόκληρο το στίχο 261, λεκτικά και μετρικά, σε τρία τμήματα προβάλλοντας τρία θέματα: στο πρώτο τρίτο, ως την τριημιμερὴ τομή, προβάλλει το φόβο του Πάρη, στο δεύτερο τρίτο, από την τριημιμερὴ μέχρι την εφθημιμερὴ, ο Έκτορας διερωτάται που πήγαν οι δυνάμεις του Πάρη (*Ubi sunt vires*),³² και στο τελευταίο τρίτο του στίχου, πάλι με ερώτηση που καταλαμβάνει και τον επόμενο στίχο (262), όπου ο Έκτορας ρωτάει τον Πάρη πού πήγε η παλιά του δύναμη, ή μάλλον επιδεξιότητα, σε διάφορους αγώνες (*ubi cognita nobis / ludorum quondam varia in certamina vis est?*), ο Βαίβιος προβάλλει δια στόματος του Έκτορα το γεγονός ότι αυτή η επιδεξιότητα του Πάρη ήταν καλά γνωστή στον ίδιο και στους Τρώες (*cognita nobis*).³³

29. Βλ. Οβίδιο *Her.* 17, 5 *Ausus es hospitii temeratis, advena, sacris / legitimam nuptae sollicitare fidem*, και *AA* 2, 359 κ.ε. *Dum Menelaus abest, Helena, ne sola iaceret, / hospitis est tepido nocte recepta sinu*. Η λέξη *hospes* λοιπόν, με αντονομασία, μπορεί να δηλώνει και τον μοιχό Πάρη και το Μενέλαο, πβ. επίσης Οράτιο *Carm.* 1, 15, 2· Προπέρτιο 2, 34, 7.

30. Πβ. Scaffai, ό.π., σσ. 256-257.

31. Βλ. *ThLL* V2, 1808, 24 κ.ε. & 75 κ.ε.· πβ. επίσης Scaffai, ό.π., σ. 257.

32. Η λέξη *vires* μάλιστα τονίζεται ιδιαίτερα, καθώς τοποθετείται ανάμεσα σε δύο κύριες τομές, πενθημιμερὴ και εφθημιμερὴ, η οποία στο συγκεκριμένο στίχο είναι σαφώς επικρατέστερη από την υπάρχουσα πενθημιμερὴ. Έμφαση στις παλιές δυνάμεις και επιδεξιότητες του Πάρη, σε αντίθεση με την τωρινή του δειλία, προσδίδουν και οι επαναλήψεις: της λέξης *vires / vis* και της ερώτησης *ubi sunt* και *ubi... est*. Επιστημαίνουμε ωστόσο ότι ανάμεσα στο *vires* και *vis* υπάρχει η εξής σημασιολογική διαφορά: στον πληθυντικό σημαίνει «δυνάμεις, δύναμη», ενώ στον ενικό «επιτηδειότητα, επιδεξιότητα», πβ. A. Ernout, *Philologica*, II, Paris 1957, σσ. 142 κ.ε.· Scaffai, ό.π., σσ. 257-258.

33. Η μορφή αυτή του Πάρη, με δύναμη και δεξιότητες, πρέπει να προβαλδταν ιδιαίτερα στα Τρωικά του Νέρωνα, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Σέρβιου *ad Aen.* 5,

Το δίστιχο 261-62 με την επικοινωνιακή αμεσότητα που επιτυγχάνουν η τριμερής δομή του στίχου 261, οι ευθείες ερωτήσεις και η επανάληψη του ubi, προοικονομεί την παρότρυνση του στίχου 263 *Hic animos ostende tuos*, που διατυπώνεται emphaticά και με τη χρήση της προστακτικής και με τις πολλές παύσεις του στίχου που δίνουν κλιμακωτή βαρύτητα στην κάθε λέξη της φράσης: εξασθενημένη τριημιμερής που τονίζει τη λέξη *animos*, κατά τρίτο τροχάιο που τονίζει την προστακτική *ostende* και ισχυρή εφθημιμερής που τονίζει ακόμη πιο πολύ τη λέξη *tuos*, η οποία μάλιστα τοποθετείται ανάμεσα σε δύο κύριες τομές.

Στο πρωτότυπο, στην επίπληξη του Έκτορα προς τον Πάρη, δεν υπάρχει αυτή η παρότρυνση ούτε αναφορά στις παλιές δυνάμεις του Πάρη, αντίθετα ο Έκτορας αναφέρει κατηγορηματικά για τον Πάρη *ἀλλ' οὐκ ἔστι βίη φρεσίν οὐδέ τις ἀλκή* (στ. 45) και στην κατακλείδα της επίπληξής του, μάλιστα, λέει ότι και οι Τρώες είναι πολύ δειλοί γιατί διαφορετικά θα είχαν φορέσει στον Πάρη «πέτρινο πουκάμισο» για όσα δεινά προκάλεσε,³⁴ κάτι που επίσης παραλείπει ο Βαίβιος.

Στη συνέχεια, το υπόλοιπο μέρος του στίχου 263 μαζί με το στίχο 264 *nihil adiuvat armis / nobilitas formae: duro Mars milite gaudet* αποτελούν κυρίως ερμηνευτικό σχολιασμό των στίχων 54-55 του πρωτοτύπου *οὐκ ἄν τοι χραίσμη κίθαρις τά τε δῶρ' Ἀφροδίτης, / ἢ τε κόμη τό τε εἶδος, ὅτ' ἐν κόνησι μιγείης*. Για πρώτη φορά σ' αυτό το επεισόδιο της επιτομής, με τον όρο *nobilitas formae*, γίνεται λόγος για την ομορφιά του Πάρη, μέσα σε αρνητικά όμως συμφραζόμενα καθώς επισημαίνεται ότι είναι τελείως ανώφελη στη μάχη (*nihil adiuvat armis*).³⁵ Στο πρωτότυπο, αντίθετα, παρά το ότι υπάρχει και αυτή η επισήμανση στους στίχους 54-55, προβάλλεται, και μάλιστα με έμφαση, η υπερθετική ομορφιά του Πάρη: είτε αρνητικά, όπως τρεις φορές στην επίπληξη του Έκτορα (στ. 39 *εἶδος ἄριστε*, 44-45

360: *hic Paris secundum Troica Neronis fortissimus fuit, adeo ut in Troiae agonali certamine superaret omnes, ipsum etiam Hectorem.*

34. Γ 57-58 *ἀλλὰ μάλα Τρῶες δειδήμονες· ἢ τε κεν ἦθη / λάϊνον ἔσσο χιτῶνα κακῶν ἔνεχ' ὄσσα ἔργας*. Με την ασυνήθιστη μεταφορά που προσφέρει το τελευταίο ρητορικό διάνθισμα, «λίθινος χιτώνας», εννοείται θάνατος δια λιθοβολισμού, παρότι η έκφραση «ντυμένος τη γη» στα κλασικά αρχαία ελληνικά παραπέμπει σε ταφή, πβ. Kirk, ό.π., σ. 437. Η μετάφραση «πέτρινο πουκάμισο» είναι των Ν. Καζαντζάκη - Ι. Θ. Κακριδῆ.

35. Μέσα σε αρνητικά επίσης συμφραζόμενα ο μεταφραστής - αφηγητής αναφέρθηκε ήδη στην ομορφιά του Πάρη, στην απόδοση της προηγούμενης ραψωδίας συγκρίνοντάς τον με τον Έκτορα, στο δίστιχο που παραθέσαμε (στ. 233-234): ο Πάρης, πιο όμορφος από τον Έκτορα (*fortior melior*), γενναίος στα όπλα κάποτε (*tunc fortis in armis*), είναι αιτία του πολέμου και ολέθριος αφανισμός της πατρίδας (*belli causa Paris, patriae funesta ruina*), πβ. σημ. 18-20.

οὔνεκα καλὸν / εἶδος ἔπ', 55 ἢ τε κόμη τό τε εἶδος), είτε και χωρίς αρνητικές συνδηλώσεις, όπως άλλες τέσσερις φορές πιο πριν, στην αφήγηση (στ. 16, 27, 30, 37), με το επίθετο θεοειδής, το οποίο έχει άλλωστε λογοτυπικό χαρακτήρα.³⁶

Οι στίχοι 265-266 *Dum iaceas in amore tuo, nos bella geremus / scilicet et nostrum fundemus in hoste cruorem* δεν υπάρχουν στο πρωτότυπο. Η ειρωνεία που εκφράζουν αυτοί οι στίχοι γίνεται σαφέστερη με τη χρήση του *scilicet* και ολόκληρη η περίοδος παραπέμπει στο Βιργίλιο, στα λόγια που απευθύνει ο Δράγκης στον Τύρνο (*Aen.* 11, 371-373 *scilicet ut Turno contigat regia coniunx, / nos animae viles, inhumata infletaque turba, / sternamur campis*), ο οποίος μάλιστα αμέσως μετά από την ειρωνεία αυτών των στίχων, στην κατακλείδα του λόγου του, παροτρύνει τον Τύρνο να αντιμετωπίσει τον αντίπαλό του (*Aen.* 11, 373-375 *etiam tu, si qua tibi vis, / si patrii quid Martis habes, illum aspice contra / qui vocat*). Το ίδιο συμβαίνει άλλωστε και στη Λατινική Ιλιάδα, όπου η ειρωνεία των στίχων 265-266 προετοιμάζει επίσης τη ματάβαση στην παρότρυνση για μονομαχία (*adhortatio*), που καταλαμβάνει τους κατακλείδιους στίχους της επίπληξης του Έκτορα προς τον Πάρη (267-270):

*Aequius adversis tecum concurrat in armis
impiger Atrides, spectet Danaumque Phrygumque
depositis populus telis. Vos, foedere iuncto,
adversas conferte manus, decernite ferro.*

Χαρακτηριστική είναι και στα δύο κείμενα η χρήση της αντωνυμίας του β' προσώπου και της προστακτικής έγκλισης (*tu - aspice & vos - conferte* και *decernite*). Αλλά και φραστικά ο στίχος 267 φαίνεται να αποτελεί σύντμηση άλλου βιργιλιανού χωρίου από το ίδιο βιβλίο της *Αινειάδας*.³⁷ Το

36. Βλ. παραπάνω σημ. 18. Η υπερθετική ομορφιά του Πάρη προβάλλεται, κυρίως στη ραψωδία Γ, με λογοτυπικούς τίτλους: Γ 16, 27, 30, 37, 58, 450, Ω 763 (θεοειδής, -έα), Γ 352, 403 (δῖος, δῖον), Γ 39 (εἶδος ἄριστε), Γ 44-45 (καλὸν εἶδος), Γ 54-55 (ἢ τε κόμη τό τε εἶδος), Γ 64 (δῶρα ἐρατά... Ἀφροδίτης), Γ 392-393 (κάλλει τε στίλβων). Είναι απορίας άξιο το γεγονός ότι δεν συμβαίνει το ίδιο ούτε καν με την Ελένη: και στα δύο ομηρικά έπη δεν αναγνωρίζονται λογοτυπικοί τουλάχιστον τίτλοι που να διακρίνουν την υπερθετική ομορφιά της Ελένης, όπως συμβαίνει λ.χ. με τον Πάρη, αλλά «όλα τα λογοτυπικά σήματα που ωραιοποιούν την ηρωίδα στην Ιλιάδα και στην Οδύσσεια ελέγχονται κατά κάποιον τρόπο κοινά, στον βαθμό που κοσμούν και άλλες ηρωίδες των επών», βλ. Δ. Ν. Μαρωνίτης, ό.π., σσ. 191-192.

37. *Aen.* 11, 115-117 *Aequius huic Turnum fuerat se opponere morti. / Si bellum finire manu, si pellere Teucros / apparat, his mecum decuit concurrere telis.*

επίθετο *impiger*, επίσης, στη φράση *impiger Atrides*, δεν υπάρχει στο πρωτότυπο, όπου ο Μενέλαος αναφέρεται όχι ως «άοκνος» αλλά με το λογοτυπικό επίθετο *ἀρηϊφίλος*, που είναι μάλιστα κατ' εξοχήν επίθετο του Μενέλαου,³⁸ αλλά προέρχεται από τη λατινική λογοτεχνία, δεν είναι βιργιλιανό, απαντά όμως στον Οράτιο και στον Οβίδιο και φαίνεται ότι είναι προσφιλές στο Βαίβιο καθώς το χρησιμοποιεί και άλλες φορές.³⁹ Η φράση *spectet Danaumque Phrygumque / depositis populus telis* αποτελεί μετάφραση ομηρικού χωρίου από άλλο όμως σημείο της ίδιας ραψωδίας, όπου μιλάει επίσης ο Έκτορας.⁴⁰

Οι στίχοι 267-270 ανταποκρίνονται στο περιεχόμενο των ομηρικών στίχων 67 κ.ε. αλλά με την εξής σημαντική διαφορά: στον Όμηρο η πρόταση για τη μονομαχία του Πάρη με το Μενέλαο και για τη σύναψη ένορκης συμφωνίας ανάμεσα στους Τρώες και τους Αχαιούς, γίνεται από τον ίδιο τον Πάρη, ο οποίος καθορίζει και τους όρους της μονομαχίας (στ. 67-75): στην επιτομή, αντίθετα, η πρόταση της μονομαχίας, με την προϋπόθεση ότι θα συναφθεί προηγουμένως ένορκη συμφωνία (*foedere iuncto*) ανάμεσα στις αντιμαχόμενες πλευρές, αποτελεί παρότρυνση του Έκτορα προς τον Πάρη (*adhortatio*), ο οποίος αποδέχεται την πρόταση, η πρωτοβουλία όμως είναι του Έκτορα.

Με το στίχο 271 *Quem contra paucis Priameius heros /... inquit* ο Βαίβιος αποδίδει το στίχο 58 *Τὸν δ' αὖτε προσέειπεν Ἀλέξανδρος θεοειδής*, αντικαθιστώντας το λογότυπο *Ἀλέξανδρος θεοειδής* με την περίφραση *Priameius heros*⁴¹ και προσθέτοντας τη λέξη *paucis* (δηλ. *verbis*) για να δηλώσει έτσι ότι η απάντηση του Πάρη είναι σύντομη, παρά το ότι στο πρωτότυπο, όπως ήδη αναφέραμε, είναι σχεδόν ίσης έκτασης με την επίπληξη του Έκτορα. Η προσθήκη της λέξης *paucis* (sc. *verbis*) αποτελεί, κατά

38. Το επίθετο *ἀρηϊφίλος* απαντά 27 φορές συνολικά στην *Ιλιάδα*, από τις οποίες χρησιμοποιείται 4 φορές για τους Αχαιούς, πάντοτε στη φράση *ἀρηϊφίλων ὑπ' Ἀχαιῶν*, 3 φορές για άλλους ομηρικούς ήρωες, και τις 20 φορές για το Μενέλαο (πβ. Τεββον, ό.π., σ. 184). Αυτή η ιδιότητά του εξάλλου είναι η βασική αντίθεσή του με τον Πάρη στο πρωτότυπο: ο Μενέλαος είναι *ἀρηϊφίλος* ενώ ο Πάρης σχετίζεται με τη φιλότιτα, βλ. Gartzίου-Talli, ό.π., σσ. 183-184.

39. Βλ., π.χ., στ. 372 *impiger Atrides*. 794 *impiger Hector*, κ.α.

40. Γ 88-89 *ἄλλους μὲν κέλεται Τρῶας καὶ πάντας Ἀχαιοὺς / τεύχεα κάλ' ἀποθέσθαι*.

41. Η περίφραση *Priameius heros*, παρά το ότι από μόνη της είναι τιμητική (τη χρησιμοποιεί εξάλλου ο Βαίβιος σε άλλο σημείο της επιτομής και για τον Έκτορα), στο συγκεκριμένο χωρίο λειτουργεί αρνητικά καθώς, όπως θα δούμε και παρακάτω, ο Πάρης με τη συμπεριφορά του, στο συγκεκριμένο επεισόδιο της μονομαχίας του με το Μενέλαο, δεν καταξιώνεται ως ήρωας επιτελώντας ένα ηρωικό κατόρθωμα (*heros*) και ως εκ τούτου δεν επικυρώνει μήτε την καταγωγή του (*Priameius*).

την άποψή μας, ένα αυτοαναφορικό σχόλιο που προσδιορίζει το μεταποιητικό μηχανισμό του μεταφραστή, που «μεταποιεί» το πρωτότυπο και συγχρόνως σχολιάζει τη μεταφραστική του ποιητική. Πράγματι, ο Βαίβιος συμπιέζει την απάντηση του Πάρη σε πέντε μόνο στίχους (272-276) απομακρυνόμενος και πάλι συνειδητά από το πρωτότυπο. Ο στίχος 272 «*Quid nimis indignis*» inquit «*me vocibus urges...?*» ανακαλεί δομικά χωρίο του Οβίδιου *Am.* 3, 1, 35-36 «*Quid gravibus verbis...*» dixit / «*me premis?...?*», ενώ παράλληλα η φράση *indignis... vocibus* αποδίδει επακριβώς την ομηρική έκφραση *αἰσχροῖς ἐπέεσσι* του στίχου 38. Η προσφώνηση του Πάρη προς τον Έκτορα «*o patriae, germane, decus*» (στο πρωτότυπο είναι απλά Έκτορ, στ. 59) αποτελεί σαφώς έναν αντιθετικό παραλληλισμό προς την προσφώνηση του Έκτορα προς τον Πάρη (στ. 257 «*o dedecus... aeternum patriae*»), ενώ παράλληλα απαντά στην προγενέστερη λατινική γραμματεία ως χαρακτηρισμός του Έκτορα.⁴²

Στους στίχους 273-274 ο Πάρης δηλώνει στον αδερφό του ότι ούτε η σύζυγος ούτε η αισχρή φιληδονία είναι γι' αυτόν πάνω από την τιμή της ανδρείας (*Nam nec mihi coniunx / pravaque luxuria est potior virtutis honore*)⁴³ και ότι δεν αρνείται να μονομαχήσει με τον Μενέλαο (275 *nec vires temptare viri dextramque recuso*), αρκεί μόνο η Ελένη να ακολουθήσει ειρηνικά το νικητή (276 *dummodo victorem coniunx cum pace sequatur*). Η δήλωση του Πάρη, ή μάλλον η ηθικολογική του τοποθέτηση, ότι δεν θεωρεί τίποτε ανώτερο από την ανδρεία, δεν υπάρχει στο πρωτότυπο. Στο στίχο 275, που ηχητικά θυμίζει Βιργίλιο (*Aen.* 11, 437 *non... Victoria fugit / ut... quicquam... temptare recusem*), με το σχήμα λιτότητας (*nec... recuso*) δηλώνεται emphaticά η κατάφαση του Πάρη να μονομαχήσει και ότι έχει επίγνωση των δυνάμεων του αντιπάλου, που τονίζονται μάλιστα με το ισχυρό ομοιόαρκτο *vires... viri*. Ο στίχος 276 αποδίδει συνοπτικά, χωρίς όμως να αναφέρεται καθόλου στα κτήματα παρά μόνο στην Ελένη, το ομηρικό δίστιχο 71-72 *ὄππότερος δέ κε νικήση κρείσσων τε γέ-*

42. Βλ., π.χ., Ένιο *Ann.* 72 (V²) «*o lux Troiae, germane Hector*» προσφώνηση του Πάρη προς τον Έκτορα *Culex* 317 (Hector) *Troiae summum decus*, κ.α.

43. Κατά τον Scaffai (ό.π., σ. 260) ολόκληρη η ηθικολογική τοποθέτηση των στίχων 273-274 αποτελεί ίσως εξέλιξη της σύμφυσης που μάλλον κάνει ο Βαίβιος ανάμεσα σε δύο ομηρικά χωρία: ένα από την απάντηση του Πάρη (Γ 64 *μή μοι δῶρ' ἐρατὰ πρόφερε χρυσῆς Ἀφροδίτης*) και ένα ίσως από τη ραψωδία Ω 30 *Τὴν Ἀφροδίτην δ' ἦνεσ' ἥ οἱ πόρε μαχλοσύνην ἄλεγεινήν*, που είναι μάλιστα το μοναδικό χωρίο όπου ο Όμηρος υπαινίσσεται τη φιληδονία του Πάρη· παράλληλα, κατά τον Scaffai και πάλι, ο Βαίβιος εμπνέεται και από τον Οβίδιο (*Her.* 16, 357 κ.ε. *Nec plus Artides animi Menelaus habebit / quam Paris, aut armis anteferendus erit* κλπ.), ενώ στο χωρίο προβάλλεται σαφώς η τετριμμένη αποτύπωση της στωικής ηθικής που είναι του συρμού αυτή την εποχή.

νηται, / κτήμαθ' ἑλών εὖ πάντα γυναῖκά τε οἴκαδ' ἀγέσθω, ενώ η προσθήκη του εμπρόθετου cum rase συμπυκνώνει επιγραμματικά, με μορφή συντομώτατου ερμηνευτικού σχόλιου, του τρεις κατακλείδιους στίχους της απάντησης του Πάρη στο πρωτότυπο, όπου αναφέρεται η τήρηση της ένορκης συμφωνίας.⁴⁴

Στη συνέχεια ο στίχος 277 *Dicta refert Hector: placuit sententia Grais*, μέσω του *placuit* κυρίως, φαίνεται να ανταποκρίνεται περισσότερο στον ομηρικό στίχο 111 "Ὡς ἔφαθ', οἱ δ' ἔχάρησαν Ἀχαιοί. Παράλληλα όμως ο Βαίβιος, με το πρώτο ημιστίχιο *Dicta refert Hector*, αναφέρεται επιγραμματικά στους ομηρικούς στίχους 76-94, όπου ο Έκτορας ανακοινώνει στους Αχαιούς την πρόταση του Πάρη, και με το δεύτερο ημιστίχιο *placuit sententia Grais* δηλώνει ότι στους Αχαιούς άρεσε αυτή η πρόταση, δηλαδή ότι συμφώνησαν, χωρίς να κάνει καμία απολύτως αναφορά στο λόγο του Μενέλαου που στο πρωτότυπο (Γ 95-110) είναι βασικός για δύο κυρίως λόγους: (1) ο Μενέλαος έχει τον τελευταίο λόγο, χωρίς αυτόν δεν μπορεί να ληφθεί απόφαση για τη μονομαχία, και (2) ο Μενέλαος είναι αυτός που προτείνει θυσίες και ζητάει να καλέσουν τον Πρίαμο να παρίσταται στην ένορκη συμφωνία για να κάνει ο ίδιος τον όρκο, γιατί δεν έχει εμπιστοσύνη στους γιους του,⁴⁵ και έτσι, με το λόγο του Μενέλαου, προοικονομείται στο ομηρικό κείμενο η τελική επιορκία των Τρώων.

Στους στίχους 278-279 (*Protinus accitur Priamus sacrisque peractis / foedera iunguntur*) καλείται ο Πρίαμος, χωρίς να αναφέρεται από ποιον, τελέσθηκαν οι θυσίες και συνάπτεται η ένορκη συμφωνία. Στο πρωτότυπο ο Έκτορας έστειλε δύο κήρυκες στην πόλη για να φέρουν τα δύο αρνιά για τη θυσία και να καλέσουν τον Πρίαμο (Γ 116-117), όπως το ζήτησε ο Μενέλαος (στ. 103 κ.ε.). Στο πρωτότυπο επίσης, από την ώρα που καλείται ο Πρίαμος μέχρι την ένορκη συμφωνία, μεσολαβεί η εκτενής ενόττητα της «Τειχοσκοπίας» (Γ 121-244) η οποία στην επιτομή παραλείπεται τελείως. Αλλά και η ένορκη συμφωνία, η οποία στη ραψωδία Γ καταλαμβάνει τους στίχους 245-312, με ιδιαίτερη βαρύτητα στις προσευχές του Αγαμέμνονα (στ. 276-291), των Αχαιών και Τρώων (στ. 298-301), που περιέχουν και τον όρκο, και στην προσφώνηση του Πριάμου (στ. 304-309) που επισφραγίζει

44. Γ 73-75 οἱ δ' ἄλλοι φιλόττητα καὶ ὄρκια πιστὰ ταμόντες / ναίσιτε Τροίην ἐριβόλαχα, τοὶ δὲ νεέσθων / Ἄργος ἐς ἱππόβοτον καὶ Ἀχαιίδα καλλιγύναικα. Η φράση ὄρκια πιστὰ ταμόντες είναι παραδοσιακή (6 φορές στην *Ιλιάδα*, μία στην *Οδύσσεια*) για επισφράγιση ὄρκου, για την επισημότερη μορφή του οποίου θυσιάζονται και σφάγια, βλ. Kirk, ὁ.π., σσ. 438-439· Gortziou-Tatti, ὁ.π., σσ. 166-172.

45. Βλ. Γ 105-110, κυρίως 105-107 ἄξετε δὲ Πριάμοιο βίην, ὄφρ' ὄρκια τέμνη / αὐτός, ἐπεὶ οἱ παῖδες ὑπερφιάλοὶ καὶ ἄπιστοί, / μή τις ὑπερβασίη Διὸς ὄρκια δηλήσῃται.

τη συμφωνία, στην επιτομή αναφέρεται επιγραμματικά με δύο νόνο ημιστίχια *sacrisque peractis / foedera iunguntur*, όπου δεν φαίνεται ούτε ο ρόλος του Αγαμέμνονα ούτε ο ρόλος του Πριάμου.

Με τους στίχους 279-280 *Post haec discedit uterque / depositis telis campusque patescit*, οι οποίοι ουσιαστικά αποτελούν προμετωπίδα της μονομαχίας στην επιτομή, ο Βαίβιος αποδίδει τους στίχους 114-15 τεύχεά τ' ἔξεδύοντο· τὰ μὲν κατέθεντ' ἐπὶ γαίῃ / πλησίον ἀλλήλων, ὀλίγη δ' ἦν ἀμφὶς ἄρουρα, οι οποίοι ανήκουν στην κατακλείδα της πρώτης ενότητας στην ομηρική ραψωδία. Παράλληλα, ολόκληρο το χωρίο παραπέμπει στο Βιργίλιο *Aen.* 12, 696 *Discessere omnes medii spatiumque dedere*, και όσον αφορά την απόληξη του στίχου 280, σαν έκφραση, εκτός από την *Αινειάδα*, παραπέμπει και στο *Λίβιο*.⁴⁶

Στη συνέχεια ο μεταφραστής παρουσιάζει τους δύο αντιπάλους: πρώτο παρουσιάζει τον Πάρη, με δύο μόνο στίχους (281-282) έναντι τεσσάρων (283-286) που αφιερώνει για το Μενέλαο. Η φράση *Interea toto procedit ab agmine Troum / pulcher Alexander* (στ. 281-282) ανταποκρίνεται περισσότερο στο στίχο 16 *Τρωσὶν μὲν προμάχιζεν Ἀλέξανδρος θεοειδής*, στην πρώτη εμφάνιση του Πάρη στο έπος,⁴⁷ παρά στους στίχους 340-343 της ραψωδίας Γ, όπου ο καθένας από τους δύο αντιπάλους πλησιάζει τον άλλο προχωρώντας ανάμεσα από τους δικούς του.⁴⁸ Με το χαρακτηρισμό *pulcher Alexander* ο Βαίβιος αναφέρεται βέβαια στην ομορφιά του Πάρη, στην οποία, όπως είδαμε, αναφέρθηκε άλλες δύο φορές μέσα σε αρνητικά συμφραζόμενα, μειώνει όμως συνειδητά την υπερθετική ομορφιά του Πάρη που εκφράζει το επίθετο *θεοειδής* στο πρωτότυπο.⁴⁹ Επίσης, η προσθήκη της

46. Βλ. *Aen.* 5, 551-52 *Infusum populum et campos iubet esse patentis· Λίβιο 22, 4, 2 deinde paulo latior patescit campus*.

47. Ο Πάρης, όπως ήδη αναφέραμε, για πρώτη φορά στο ομηρικό έπος μνημονεύεται στο Γ 16 και μάλιστα με το όνομα *Αλέξανδρος* που είναι συνηθέστερο στην *Ιλιάδα* (45 φορές, από τις οποίες 21 φορές στην προκείμενη ραψωδία, και 13 φορές το όνομα *Πάρις*, μαζί με την προσφώνηση *Δύσπαρι*, από τις οποίες μόνο 3 στην προκείμενη ραψωδία, πβ. Kirk, ό.π., σ. 428). Για το θέμα της διπλής ονομασίας *Πάρις-Ἀλέξανδρος*, με το οποίο ασχολήθηκαν τραγικοί, μυθογράφοι και σχολιαστές, βλ. Gartzou-Tatti, ό.π., σσ. 16-18. Στην επιτομή, αντίθετα με το πρωτότυπο, ο Βαίβιος χρησιμοποιεί 7 φορές το όνομα *Paris* και μόνο τρεις φορές το *Alexander*, και τις τρεις στην απόδοση της ραψωδίας Γ (στ. 282 *pulcher Alexander*, 331 *tristis Alexander*, 340 *quaerit Alexandrum*).

48. Γ 340-342 *Οἱ δ' ἐπεὶ οὖν ἑκάτερθεν θωρήχθησαν, ἰ ἐς μέσσον Τρώων καὶ Ἀχαιῶν ἐστιχῶντο, δεινὸν δερκόμενοι*.

49. Ο υπερθετικός *pulcherrimus* λ.χ., που απαντά ως χαρακτηρισμός του *Αινεία* και του *Τύρνου* (το θηλυκό, *pulcherrima*, και της *Διδώς*) σε χωρία του Βιργίλιου, προφανώς πολύ καλά γνωστά στο Βαίβιο, θα απέδιδε καλύτερα την υπερθετική ομορφιά που εκφράζει το επίθετο *θεοειδής*. Πβ. σημ. 20 και 35.

φράσης *clipeoque insignis et hasta* αφενός συμπυκνώνει δραματικά το τμήμα του ομηρικού κειμένου που αναφέρεται τον οπλισμό του Πάρη (στ. 328-338)⁵⁰ και, αφετέρου, το *insignis hasta* ανταποκρίνεται στο επίθετο *δουρικλυτός* (ή *δουρικλειτός*) που χρησιμοποιείται για άλλους ομηρικούς ήρωες, κυρίως της *Ιλιάδας* και σπανιότερα της *Οδύσσειας*,⁵¹ όπως λ.χ. για το Μενέλαο και το Διομήδη, όχι όμως για τον Πάρη. Με άλλα λόγια, ο Βαίβιος στους στίχους 281-282 επιχειρεί μία «εξ αποστάσεως σύμφυρση» ομηρικών χωρίων, κάτι που αποτελεί άλλωστε συνηθισμένη μεταφραστική τεχνική του.⁵² Με αυτή τη σύμφυρση και την απόδοση του ομηρικού χαρακτηρισμού *δουρικλυτός* / *insignis hasta* στον Πάρη, ο μεταφραστής δημιουργεί στον αναγνώστη την προσδοκία μιας τυπικής ομηρικής αριστείας για τον Πάρη, παρόμοιας με αυτή του Διομήδη (στη ραψωδία Ε) ή του Μενέλαου (στη ραψωδία Ρ). Ωστόσο, η συστηματική σύγκριση του Πάρη με τον Τύρνο (την έχουμε ήδη επισημάνει και επανέρχεται και παρακάτω) διαψεύδει τις προσδοκίες των αναγνωστών υπονομεύοντας τον ηρωισμό του Πάρη και προδιαγράφοντας το άδοξο τέλος της μονομαχίας.⁵³

Στους στίχους 283-286 ο Βαίβιος παρουσιάζει το Μενέλαο, με διαφοροποιήσεις και πάλι από το πρωτότυπο και απηχήσεις από τη λατινική γραμματεία. Ο στίχος 283 *Quem contra paribus fulgens Menelaus in armis* ανταποκρίνεται στο στίχο 339 *ὧς δ' αὐτως Μενέλαος ἀρήϊος ἔντε' ἔδυνεν* αλλά ταυτόχρονα αποτελεί και σαφή βιργιλιανή απήχηση *Aen.* 6, 826 *Illae*

50. Για το αρμάτωμα του Πάρη βλ. επίσης Gartzziou-Tatti, *ό.π.*, σ. 179. Πρόκειται μάλιστα για την πρώτη από τις τέσσερις κύριες σκηνές αρματώματος στην *Ιλιάδα*: οι υπόλοιπες αφορούν τον Αγαμέμνονα (Λ 17-45), τον Πάτροκλο (Π 131-134) και τον Αχιλλέα (Τ 369-391), βλ. Kirk, σσ. 490 κ.ε. Ο Βαίβιος παραλείπει το αρμάτωμα του Πάρη, γιατί, κατά τον Scalfai (σσ. 249, 261), δεν είναι πια χρήσιμο, καθώς αυτή τη σκηνή την έχει μεταφέρει παραπάνω περιγράφοντας το αρμάτωμα του Έκτορα (στ. 228-232). Και αυτή η επιλογή του Βαίβιου αποτελεί, κατά την άποψή μας, προσπάθεια συνειδητής υπονόμησης του ηρωισμού του Πάρη.

51. Το επίθετο *δουρικλυτός* απαντά 23 φορές (18 φορές *-κλυτός* και 5 *-κλειτός*) στην *Ιλιάδα* και χαρακτηρίζει αρκετούς ομηρικούς ήρωες: συχνότερα μάλιστα χρησιμοποιείται για τον Ιδομενέα (5 φορές), για το Μενέλαο (4 φορές: Ε 55, 578· Κ 230· Ψ 355) και το Διομήδη (3 φορές: Κ 109, Λ 333, Ψ 681), πβ. Tebben, *ό.π.* (volumen primum), σσ. 481-482. Είναι αξιοσημείωτο επίσης ότι από τις 5 φορές που απαντά συνολικά αυτό το επίθετο στην *Οδύσσεια*, τις τρεις χαρακτηρίζει το Μενέλαο (ο 52· ρ 116, 147).

52. Πβ. Scalfai, *ό.π.*, σσ. 66-67· Πολυμεράκης, *ό.π.*, σ. 154, όπου και σχετική βιβλιογραφία για τον όρο "εξ αποστάσεως σύμφυρση".

53. Τον ηρωισμό του Πάρη ο μεταφραστής τον υπονόμησησε επίσης και προδιέγραψε το άδοξο τέλος της μονομαχίας ήδη με τη χρήση του επιρρήματος *τυπε* στη φράση *τυπε Ιουλις in armis* στο διστιχο 233-234, που, όπως αναφέραμε, δεν υπάρχει. στο πρωτότυπο, πβ. σημ. 19 και 34.

(sc. *animae*) autem paribus quas fulgere cernis in armis.⁵⁴ Στο στίχο 284 ο Μενέλαος απευθυνόμενος προς τον Πάρη του λέει ότι θα μονομαχήσει μαζί του («*Tecum mihi sint certamina*»),⁵⁵ όπου για πρώτη φορά στη Λατινική Ιλιάδα ακούμε από το Μενέλαο ότι δέχεται να μονομαχήσει, και αμέσως απειλεί τον Πάρη ότι δεν θα χαρεί για πολύ «τη σύζυγό τους», η οποία σε λίγο θα τον κλαίει νεκρό, αρκεί να βοηθήσει ο Δίας (285-286 «*nec longum nostra laetabere coniuge, quae te / mox raptum ire gemet, tantummodo Iuppiter adsit*»).⁵⁶ Οι στίχοι 284-85 αποτελούν σχεδόν “κατά λέξη” απόδοση οβιδιανού χωρίου *Met.* 5, 64 κ.ε. «*mecum tibi sint certamina*» dixit / «*nec longum pueri fato laetabere, quo plus / . . . habes*», όπου ο Οβίδιος, με τη σειρά του, φαίνεται ότι μιμήθηκε το Βιργίλιο.⁵⁷ Στο πρωτότυπο δεν υπάρχει ούτε αποστροφή ούτε, φυσικά, απειλή του Μενέλαου προς τον Πάρη, ενώ το ότι δέχεται να μονομαχήσει με τον Πάρη είναι γνωστό στον αναγνώστη πολύ πριν απ’ αυτό το σημείο του επεισοδίου. Στην επιτομή, με την αναφορά στο Δία (στ. 286), που πρόκειται προφανώς για τον ξένιο Δία, ο Βαίβιος υπαινίσσεται ίσως την προσευχή του Μενέλαου προς το Δία να τον βοηθήσει να εκδικηθεί τον άντρα που τον αδίχησε και καταχράστηκε τη φιλοξενία (Γ 351-354).⁵⁸ Παράλληλα, ο υποθετικός τρόπος έκφρα-

54. Η έκφραση *fulgere in armis* είναι στερεότυπη (βλ., π.χ., *Aen.* 11, 769· Σενέκα *Agam.* 618· *Phoen.* 544· Σίλιο 7, 97 κ.ε.), πβ. Scaffai, ό.π., σ. 262.

55. Αξιοπαρατήρητη και μάλλον αινιγματική, παρά το ότι αποτελεί οβιδιανή απήχηση, φαίνεται η χρήση της (παραχωρητικής;) υποτακτικής *sint*. Οι περισσότεροι κώδικες παραδίδουν τη γραφή *sint*, την οποία υιοθετεί ο Scaffai, και άλλοι κώδικες την οριστική *sunt* (βλ. το κριτικό υπόμνημα του Scaffai, ό.π., σ. 111). Με αυτή την υποτακτική ο Μενέλαος φαίνεται παραχωρητικός και διστακτικός, προφανώς όχι επειδή ενδεχομένως αμφιβάλει για τις δυνάμεις του και για την έκβαση της επικείμενης μονομαχίας, όπως δείχνει εξάλλου η απειλή του προς τον Πάρη, αλλά επειδή ίσως αμφιβάλει για τη χρησιμότητα της μονομαχίας και την τήρηση της ένορκης συμφωνίας. Στο πρωτότυπο, όπως είδαμε, με το λόγο του Μενέλαου (στ. 105-107) προοικονομείται η τελική επιορκία των Τρώων· ίσως αυτό το στοιχείο του πρωτοτύπου υπαινίσσεται ο Βαίβιος με τη χρήση της υποτακτικής *sint* στα λόγια του Μενέλαου.

56. Για το κριτικό πρόβλημα του στίχου 286 στη φράση *raptum ire gemet* και τις διορθώσεις που προτάθηκαν βλ. το κριτικό και το ερμηνευτικό υπόμνημα του Scaffai, ό.π., σσ. 111 και 262.

57. *Aen.* 10, 739 «*non me, quicumque es, inulto, / victor, nec longum laetabere . . .*», το χωρίο αυτό του Βιργίλιου το μιμήθηκε ο Βαίβιος και σε άλλο σημείο της επιτομής, όταν ο Αχιλλέας ορκίζεται ότι θα εκδικηθεί το θάνατο του Πάτροκλου (στ. 850 *non impune mei laetabere caede sodalis, Hector . . .*), πβ. Scaffai, ό.π., σ. 262.

58. Πρόκειται για την τρίτη από μια σειρά τεσσάρων σύντομων προσφωνήσεων του Δία στο πρωτότυπο (καθεμιά από τις οποίες αποτελείται από τέσσερις στίχους: 298 κ.ε., 320 κ.ε., 351 κ.ε., 365 κ.ε.) που συνιστούν κυρίαρχο γνώρισμα αυτού του τμήματος της σκηνης της μονομαχίας· το τετράστιχο «*συνιστά αξιοπρεπή διακήρυξη ηθικών αρχών*»,

σης (*tantummodo Iuppiter adsit*), παρόλο που πρόκειται για απήχηση από το Βιργίλιο (*Aen.* 3, 116 *modo Iuppiter adsit*), υπαινίσσεται ίσως και την αγανακτισμένη αποστροφή του Μενέλαου προς το Δία στο πρωτότυπο, όταν έσπασε το σπαθί του και δεν μπόρεσε να εκδικηθεί τον Πάρη (Γ 365-368).

Αξιοπαρατήρητη είναι η έκφραση *nostra coniuge*, που χρησιμοποιεί ο Μενέλαος για την Ελένη απευθυνόμενος στον Πάρη, ο οποίος επίσης στην απάντησή του προς τον Έκτορα ανέφερε δύο φορές την Ελένη με τον ίδιο όρο, *coniunx* (στ. 273, 276). Στην επιτομή, με την εμμονή σ' αυτόν τον όρο, φαίνεται να παραλείπεται το θέμα της παρασυζυγίας, που υπάρχει στο πρωτότυπο,⁵⁹ καθώς η Ελένη αναφέρεται ως κανονική σύζυγος (*coniunx*) του Πάρη. Ωστόσο, αυτή η «συζυγία» Πάρη-Ελένης φαίνεται να υποβαθμίζεται και να υπονομεύεται από τον ίδιο το μεταφραστή και με την έκφραση του Μενέλαου (*nostra coniuge*) και με τη χρήση της λέξης *coniunx* στην παρομοίωση των στίχων 298-99 (η οποία, σημειωτέον, δεν υπάρχει στο πρωτότυπο),⁶⁰ όπου ο Βαίβιος παρομοιάζει τους δύο ήρωες με δυνατούς ταύρους που πολεμούν για ένα κατάλευκο ταίρι (298 *nitida de coniuge*) και αντηχεί ο ουρανός από τα ατέλειωτα μουγκρητά τους.

Η σύγκρουση ανάμεσα στο Μενέλαο και τον Πάρη στη λατινική επιτομή έχει διαφορετική πορεία από αυτή του πρωτοτύπου: στο ομηρικό κείμενο, μετά από κλήρωση που έκαναν ο Έκτορας με τον Οδυσσέα μπροστά στους Αχαιούς και στους Τρώες (στ. 314-319 και 324-325), πρώτος, σύμφωνα με το αποτέλεσμα της κλήρωσης, έριξε το κοντάρι (346 *δολιχόσκιον έγχος*) ο Πάρης και κτύπησε την ασπίδα του αντιπάλου του χωρίς όμως να την διαπεράσει (στ. 346-349). δεύτερος έριξε ο Ατρείδης και διαπέρασε και την ασπίδα, και το θώρακα και το χιτώνα του Πάρη, ο οποίος έγειρε και γλίτωσε από θανατηφόρο τραύμα (στ. 349-360). Τότε ο Μενέλαος τραβάει το σπαθί του και κτυπάει την περικεφαλαία του Πάρη αλλά το σπαθί σπάει σε τρία τέσσερα κομμάτια και του πέφτει απ' το χέρι. Αγανακτισμένος προσφωνεί το Δία, θεωρώντας τον υπαίτιο γι' αυτή την εξέλιξη των πραγμάτων,⁶¹ και αρπάζει

ενώ το περιεχόμενο των στίχων 353-4, ότι δηλ. ακόμη και οι επόμενες γενιές θα τρέμουν να κάνουν κακό σε όποιον τους φιλοξένησε και τους φέρθηκε φιλικά, «υπογραμμίζει εύστοχα το ειδεχθές του εγκλήματος του Πάρη», βλ. Kirk, ό.π., σ. 495.

59. Βλ. Δ. Ν. Μαρωνίτης, ό.π., σσ. 185-189.

60. Βλ. στ. 298-299 *Non aliter fortes nitida de coniuge tauri / bella gerunt vastisque replent mugitibus auras.*

61. Γ 365 κ.ε. *Ζεῦ πάτερ, οὐ τις σεῖο θεῶν δλοώτερος ἄλλος...* Πρόκειται για την τελευταία από τις τέσσερις προσφωνήσεις του Δία (βλ. σημ. 58). αυτή η προσευχή του Μενέλαου μολονότι «είναι επιτιμητική, υπενθυμίζει με δραστικό τρόπο την εντιμότητά του και από μόνη της του δίνει το πλεονέκτημα έναντι του Πάρη, που δεν μπορεί φυσικά να επιχειρήσει κάτι παρόμοιο», βλ. Kirk, ό.π., σ. 495.

αμέσως τον Πάρη από την περικεφαλαία και, τραβώντας τον, άρχισε να τον σέρνει προς τους Αχαιούς, ενώ ο ιμάντας της περικεφαλαίας, καθώς τεντωνόταν, έσφιγγε ασφυκτικά τον απαλό λαιμό του Πάρη (Γ 361-372). Σ' αυτό το σημείο του επεισοδίου της μονομαχίας επεμβαίνει η Αφροδίτη.⁶²

Στην επιτομή, αντίθετα, δεν αναφέρεται καν η κλήρωση και πρώτος, αμέσως μετά από τα λόγια που απηύθησε στον Πάρη, επιτίθεται ο Μενέλαος (στ. 287 *Dixit et adversum se concitat acer in hostem*), όσον αφορά μάλιστα τη δομή του στίχου ο Βαίβιος φαίνεται να επηρεάζεται όχι τόσο από το πρωτότυπο⁶³ όσο από το Βιργίλιο (*Aen.* 12, 266 *Dixit, et adversos telum contorsit in hostis*): και η έκφραση *se concitat* αποτελεί επίσης βιργιλιανή απήχηση (*Aen.* 7, 476 *Allecto in Teucros Stygiis se concitat alis*),⁶⁴ μέσω της οποίας μάλιστα ο Μενέλαος παραλληλίζεται με την Ερινύα Αληκτώ. Δεν πετυχαίνει όμως τον αντίπαλο του, ο οποίος αποσύρθηκε με γρήγορο βήμα (στ. 288-289 *Ille virum forti venientem reppulit ictu / seque gradu celeri recipit*). Έπειτα εξακοντίζει το δόρυ ο Πάρης, το οποίο επίσης απέφυγε ο Ατρείδης (στ. 289-290 *longeque frementem / hastam deinde iacit, quam devitavit Átrides*), και, ξαναρίχνοντας ο Μενέλαος, «θα διαπερνούσε με το βέλος που εξαπέλυσε το σώμα του Φρύγιου ληστή, αν δεν είχε καλύψει το ευρύ στήθος του άντρα σιδεριένιος θώρακας με επτά στρώσεις από δέρμα» (στ. 291-293 *inque vicem misso fixisset corpora telo / praedonis Phrygii, ni vastum ferrea pectus / texisset lorica viri septemplane tergo*).⁶⁵ Στο πρωτότυπο η έκφραση που περιγράφει τη σκηνή είναι και πάλι διαφορετική (Γ 357-58 *διά μὲν ἀσπίδος ἦλθε φαεινῆς ὄβριμον ἔγχος, / καὶ διὰ θώρηκος πολυδαϊάλου ἠρήρειστο*) και ο Πάρης αναφέρεται με το πατρωνυμικό Πριαμίδης (στ. 356 *καὶ βάλε Πριαμίδαο κατ' ἀσπίδα*), ενώ στην επιτομή αναφέρεται με την επιτιμητική περίφραση *praedonis Phrygii*,⁶⁶ που

62. Σχετικά με τη μονομαχία στο πρωτότυπο, το βάθος της σχέσης Αφροδίτης - Πάρη και για τη σχέση Αφροδίτης - Ελένης βλ. Gartzίου-Tatti, ό.π., σσ. 176-192.

63. Ο στίχος φαίνεται να αποδίδει πιο αναλυτικά την ομηρική έκφραση Ἡ, και ἐπαίξας που χρησιμοποιείται επίσης για το Μενέλαο, σε άλλο όμως σημείο της αφήγησης (Γ 369).

64. Και στα δύο χωρία η έκφραση *se concitat* έχει τη σημασία *se iacit*, πβ. Scaffai, ό.π., σ. 263.

65. Το ρήμα *fixisset* χρησιμοποιείται με τη σημασία του *transfixisset* ενώ ρυθμικές απολήξεις του τύπου *corpora telo* είναι προσφιλείς στο Βαίβιο, πβ. επίσης Scaffai, ό.π., σ. 263-264.

66. Η περίφραση *praedonis Phrygii* παραπέμπει στο Βιργίλιο *Aen.* 11, 484 *frange manu telum Phrygii praedonis*, όπου όμως ο χαρακτηρισμός αφορά τον Αινεία και όχι τον Πάρη, πβ. επίσης *Aen.* 7, 361-364 *nec matris miseret, quam primo Aquilone relinquet / perfidus alta petens abducta virgine praedo? / at non sic Phrygius pe-*

δεν υπάρχει πουθενά στο πρωτότυπο. Επίσης, ο όρος *lorica septemplice tergo* που χρησιμοποιεί ο Βαίβιος ανακαλεί το ομηρικό επίθετο *έπταβόειος* που χρησιμοποιείται σε άλλο σημείο της *Ιλιάδας* για την ασπίδα του Αίαντα (Η 223 *σάκος έπταβόειον*), ενώ παράλληλα προέρχεται από το Βιργίλιο, από τη μονομαχία Αινείας - Τύρνου, όπου ο Αινείας με το δόρυ που εξακόντισε (*Aen.* 12, 919 *telum . . . fatale, 923-24 volat. . . / exitium dirum hasta ferens*) τρυπάει την άκρη του θώρακα και τους εξωτερικούς κύκλους της επίσης «επτάστρωτης» ασπίδας του Τύρνου.⁶⁷

Οι στίχοι 294-297, όπου ξεσηκώνεται κραυγή και οι δύο αντίπαλοι στέκονται αντιμέτωποι και μάχονται σώμα με σώμα, δεν υπάρχουν στο πρωτότυπο, στη ραψωδία Γ τουλάχιστον. Η φράση *insequitur iuxta clamor*, όπου το *iuxta* έχει χρονική σημασία και το *insequor* τη σημασία του *exorior*, αποτελεί και πάλι βιργιλιανή απήχηση από δύο σημαντικές σκηνές της *Αινειάδας*, από τη σκηνή της τρικυμίας στο πρώτο βιβλίο και από τη σκηνή της κατακλείδας του έπους, τη μονομαχία Αινείας - Τύρνου.⁶⁸ Όσον αφορά την περιγραφή της μάχης σώμα με σώμα (295-297 *et galeam galea terit et pede plantam / coniungit stridetque mucro mucrone corusco / corpus collectum tegitur fulgentibus armis*) το πρότυπο εντοπίζεται κυρίως σε ένα χωρίο των *Annales* (572 V² *pes premitur pede et armis arma teguntur*), όπου όμως ο Έννιος μιμείται χωρία της *Ιλιάδας* που δεν ανήκουν στη ραψωδία Γ αλλά σε άλλες ραψωδίες.⁶⁹ Σίγνεπώς, διαπιστώνουμε και πάλι ότι ο Βαίβιος μεταφέρει σκηνές και χωρία από άλλα σημεία της *Ιλιάδας* και τα συμφύρει με χωρία από τη ρωμαϊκή επική ποίηση.

Η παρομοίωση των στίχων 298-99, όπως ήδη αναφέραμε, δεν υπάρχει στο πρωτότυπο, το πρότυπό της όμως εντοπίζεται και πάλι στον Οβίδιο και στο Βιργίλιο.⁷⁰ Οι στίχοι 300-302 *Atque diu rigido captabant corpora*

netrat Lacedaemona pastor, / Ledaeamque Helenam Troianas vexit ad urbes?, όπου ο χαρακτηρισμός *perfidus praedo*, που λέγεται από την Αμάτα, αφορά επίσης τον Αινεία, αντανακλά όμως και στον Πάρη (*Phrygius pastor*).

67. *Aen.* 12, 925 *orasque recludit / loricae et clipei extremos septemplicis orbis.*

68. *Aen.* 1, 87 *Insequitur clamorque virum stidorque rudentum* & 12, 756 *Tum vero exoritur clamor*, δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα που πιστοποιούν ότι το *insequor* εδώ χρησιμοποιείται με τη σημασία του *exorior*, πβ. Scalfai, ό.π., σ. 264.

69. Ν 131-133 *ἀσπίς ἄρ' ἀσπίδ' ἔρειδε, κόρυς κόρυν, ἀνέρα δ' ἀνήρ' / ψαῦον δ' ἰσπόκομοι κόρυθες λαμπροῖσι φίλοισι / νεύοντων*, στίχοι που επανλαμβάνονται πανομοιότυποι στο Π 215-217, ενώ στο Λ 350-351 υπάρχει μία παρόμοια αλλά συντομότερη περιγραφή.

70. Βλ. Οβίδιο *Met.* 9, 46-48 *Non aliter vidi fortos concurrere tauros, / cum pretium pugnae toto nitidissima saltu / expetitur coniunx* & *Am.* 2, 12, 25 *vidi ego pro nivea pugnantem coniugo tauros*. Βιργίλιο *Aen.* 12, 716-17 *cum duo conversis inimica in proelia tauri / frontibus incurrunt*, πβ. επίσης *Aen.* 12, 723-24 *non aliter Tros Aeneas et Daunius heros / concurrunt clipeis, ingens fragor aethera complet.*

ferro, / cum memor Atrides raptae sibi coniugis instat / Dardaniumque premit iuvenem επίσης δεν υπάρχουν στο πρωτότυπο, ενώ οι όροι memor, rapta coniunx και Dardanius iuvenis παραπέμπουν και πάλι στη λατινική ποίηση, και συγκεκριμένα σε χωρία της *Αινειάδας* και των *Μεταμορφώσεων*.⁷¹ Η χρήση μάλιστα της περίφρασης Dardanius iuvenis έρχεται σε αντίθεση με την περίφραση Priameius heros, που χρησιμοποίησε ο Βαίβιος επίσης για τον Πάρη (στ. 271), και μέσω αυτής της αντίθεσης ουσιαστικά υπονομεύεται ο ηρωισμός του Πάρη.

Από το δεύτερο ημιστίχιο του στίχου 302 κ.ε. ο Βαίβιος επανανασυνδέεται με το ομηρικό κείμενο. Οι στίχοι 302-317 με όποιες συμπυκνώσεις του ομηρικού κειμένου, διαφοροποιήσεις απ' αυτό, προσθήκες ή απηχήσεις από τη λατινική ποίηση, ανταποκρίνονται σε γενικές γραμμές στους στίχους 361-382 του πρωτοτύπου. Ο Μενέλαος κτυπάει τον Πάρη με το σπαθί του, που σπάει καθώς κτυπάει στην άκρη της περικεφαλαίας (στ. 302-305 Mox ense rigente / cedentem retro dum desuper appetit hostem, / splendidus extremas galeae percussus ad oras / dissiluit mucro; gemuerunt agmina Graium).⁷² Τότε ο Μενέλαος ανάβει από οργή και, μολονότι δεν είχε σπαθί στα χέρια του, ρίχνει κάτω τον Πάρη, τον αρπάζει από την περικεφαλαία και θα τον έσερνε προς τους συντρόφους του ως νικητής (στ. 306-308 Tum vero ardescit, quamvis manus ense carebat, / et iuvenem arrepta prosternit casside victor / ad socios traheretque),⁷³ αν δεν επενέβαινε

71. Η έκφραση memor coniugis παραπέμπει στο Βιργίλιο *Aen.* 10, 280 nunc coniugis esto / quisque suae tectique memor, όπου όμως χρησιμοποιείται σε διαφορετικά συμφραζόμενα (πβ. Στάτιο *Theb.* 12, 127 magni memor illa mariti), ενώ η φράση rapta coniunx, χρησιμοποιούμενη για την Ελένη, προέρχεται από τον Οβίδιο *Met.* 12, 5 postmodo qui rapta longum cum coniuge bellum / attulit in patriam. Επίσης, η περίφραση Dardanius iuvenis προέρχεται από το Βιργίλιο *Aen.* 9, 88 has ego Dardanio iuveni... laeta dedi, όπου όμως χρησιμοποιείται για τον Αινεία, πβ. Scaffai, ό.π., σ. 267.

72. Οι στίχοι αντιστοιχούν στο πρωτότυπο Γ 361-363 'Ατρείδης δέ έρυσσάμενος ξίφος άργυρόηλον / πλήξεν άνασχόμενος κόρυθος φάλον άμφι δ' άρ' αὐτῶ, / τριχθά τε και τετραχθά διατρυφέν έκπεσε χειρός, ενώ παράλληλα φαίνεται να απηχούν και ένα οβιδιανό χωρίο *Met.* 5, 161 κ.ε. (Perseus) ense / fregit et extrema percussae parte columnae / lamina dissiluit. Το ρήμα gemuerunt ανταποκρίνεται στο ὤμωξεν (Γ 364 'Ατρείδης δ' ὤμωξεν), ενώ ολόκληρη η φράση gemuerunt agmina Graium αποδίδει την ομηρική φόρμουλα έπεστενάχοντο δ' έταῖροι από άλλο όμως σημείο της *Ιλιάδας* (Δ 154 κ.α.)· το επίθετο splendidus... (mucro) επίσης είναι το ομηρικό επίθετο λαμπρός, που προσδιορίζει συχνά τα όπλα, σε άλλα όμως σημεία της *Ιλιάδας* (π.χ. Ν 132 λαμπροῖσι φάλοισι), πβ. επίσης Scaffai, ό.π., σ. 267.

73. Το ardescit είναι προσφιλές λέξη στο Βαίβιο και συνδυάζεται συχνά με συναισθήματα οργής (πβ., π.χ., στ. 141 Tum vero ardescit conceptis litibus ira, και 441 Tum vero ardescit iuvenis Calydonius ira), οπότε στο συγκεκριμένο στίχο παραπέμπει

η Αφροδίτη. Με τη φράση *prosternit... ad socios traheretque* ο Βαίβιος αποδίδει τους στίχους 370 *ἔλκε δ' ἐπιστρέψας μετ' εὐκνήμιδας Ἀχαιοὺς* και 373 *καί νύ κεν εἴρουσέν τε*, με τη διαφορά ότι στο πρωτότυπο η χρήση της οριστικής (*ἔλκε*) δηλώνει ότι ο Μενέλαος πράγματι έσερνε τον Πάρη προς τους Αχαιοὺς και θα συνέχιζε να τον σέρνει (*καί νύ κεν εἴρουσέν τε*), αν δεν επενέβαινε η Αφροδίτη, ενώ στην επιτομή η απραγματοποίητη υποτακτική *traheret* (αντιστοιχεί στη δυνητική οριστική *εἴρουσέν κεν*) δηλώνει ότι ο Μενέλαος «θα έσερνε» τον Πάρη προς τους συντρόφους του αλλά δεν πρόλαβε, επειδή η Αφροδίτη μεσολάβησε νωρίτερα σε σύγκριση με το ομηρικό κείμενο. Επίσης, οι χαρακτηρισμοί *iuvenem*, για τον Πάρη, και *victor*, για το Μενέλαο, που τονίζονται μάλιστα ιδιαίτερα καθώς αποτελούν την πρώτη και την τελευταία λέξη του στίχου 307, δεν υπάρχουν στο πρωτότυπο,⁷⁴ όπως δεν υπάρχει και η αποτίμηση του στίχου 311, ότι δηλαδή «εκείνη η ημέρα θα ήταν η τελευταία για τον Πάρη»,⁷⁵ αν η Αφροδίτη δεν έσπαζε το δυνατό λουρί που πίεζε το λαιμό του και δεν τον κάλυπτε με άβρατο σύννεφο (στ. 308-311 *ad socios traheretque, et, ni caligine caeca / texisset Cytherea virum subiectaque mento / fortia rupisset laxatis vincula nodis, / ultimus ille dies Paridi foret*).⁷⁶ Ο ίδιος τρόπος διατύπωσης της επέμβασης της Αφρο-

υπαινικτικά στην οργή του Μενέλαου, η οποία στο πρωτότυπο δηλώνεται με την επιτιμητική προσφώνησή του προς το Δία (Γ' 364-368). Η φράση *quamvis manus ense cetera* επίσης παραπέμπει στα λόγια του Μενέλαου στο πρωτότυπο, στ. 367 *νῦν δέ μοι ἐν χείρεσσιν ἄγη ξίφος*. Με τη φράση *aggeria... casside* ο μεταφραστής αποδίδει μέρος του στίχου 369 *Ἥ, καί ἐπαίξας κόρυθος λάβεν ἵπποδασείης*, ενώ τη φράση *Ἥ, καί ἐπαίξας* την απέδωσε, όπως είδαμε, παραπάνω σε άλλο σημείο της αφήγησης με το στίχο 287.

74. Ο Πάρης σ' αυτό το σημείο του πρωτοτύπου αναφέρεται μόνο με την αντωνυμία *μιν* (στ. 371 *ἄγχε δέ μιν πολίκεστος ἰμάς*): ο χαρακτηρισμός *iuvenis* στη φράση *ei iuvenem... prosternit*, λειτουργεί και πάλι αρνητικά, όπως και παραπάνω (302 *Dardaniumque premit iuvenem*), αφού και στις δύο περιπτώσεις «ο νεαρός», «ο έφηβος» Πάρης κατατροπώνεται από τον αντίπαλό του. Για το Μενέλαο επίσης δεν αναφέρεται σ' αυτό το σημείο του πρωτοτύπου η κατηγορηματική διατύπωση «νικητής» αλλά ότι «θα αποκτούσε ανείπωτη δόξα», φράση στην οποία παραμπέμπει υπαινικτικά ο χαρακτηρισμός *victor*. Συνεπώς, ο Βαίβιος με την έκφραση *victor / ad socios traheretque* φαίνεται να αποδίδει τον ομηρικό στίχο 373 *καί νύ κεν εἴρουσέν τε* και *ἄσπετον ἤρατο κύδος*, ενώ παράλληλα στη λέξη *victor* ενσωματώνει και το στίχο 457 *νίκη μὲν δὴ φαίνεται ἄρηφιλον Μενελάου*, που λέγεται όμως από τον Αγαμέμνονα και όχι από τον ποιητή - αφηγητή, όπως ο χαρακτηρισμός *victor* στην επιτομή.

75. Η έκφραση παραπέμπει στο Βιργίλιο *Aen.* 9, 759 *ultimus ille dies bello gentique fuisset*.

76. Γ' 371-375 *ἄγχε δέ μιν πολίκεστος ἰμάς ἀπαλὴν ὑπὸ δειρήν, / ὅς οἱ ὑπ' ἀνθερεῶνος ὄχεός τέτατο τρυφαλείης. / καί νύ κεν εἴρουσέν τε και ἄσπετον ἤρατο κύδος, / εἰ μὴ ἄρ' ὀδὺ νόησε Λιδὸς θυγάτηρ Ἀφροδίτη, / ἣ οἱ φήξεν ἰμάντα βοδὸς ἴφι κταμένοιο, και 380-381 τὸν δ' ἐξήραε Ἄφροδίτη / φεία μάλ' ὥς τε θεός, ἐκάλυψε δ' ἄρ' ἠέρι πολλῆ.*

δίτης και της σωτηρίας του Πάρη, δηλ. με υποθετικό λόγο του μη πραγματικού, υπάρχει και στο πρωτότυπο,⁷⁷ στην επιτομή όμως προστίθεται άλλη μία απόδοση, ο στίχος 311.

Στη συνέχεια της αφήγησης ο Μενέλαος αποσπά την περικεφαλαία, που άστραφτε από χρυσάφι και τού έμεινε άδεια στα χέρια, και την εκσφενδονίζει, οργισμένος, στη μέση των πρόκριτων Αχαιών, και ξανατρέχει πίσω και εξακοντίζει κραδαίνοντας με τρομερή δύναμη μεγάλο δόρυ για να σκοτώσει το Φρύγιο εχθρό (στ. 311-315 *Abstrahit auro / fulgentem galeam secum Menelaus et ardens / in medios mittit proceres rursumque recurrit / et magnam validis contorsit viribus hastam / in cladem Phrygii*).⁷⁸ Τον Πάρη όμως τον αρπάζει η «Αφροδίτη του» από τον εχθρό⁷⁹ και τον μεταφέρει μαζί της σε θαλάμους ψηφιδωτούς με όστρακο (στ. 315-316 *sua quem Venus eripit hosti / et secum in thalamos defert testudine cultos*),⁸⁰ δηλαδή στην κάμαρα της Ελένης.

77. Βλ. Γ 373-74. Πρόκειται ωστόσο για έναν προσφιλή τρόπο έκφρασης του Βαίβιου, γενικότερα, σε τέτοιες περιπτώσεις, ακόμη κι όταν δεν υπάρχει στο πρωτότυπο, όπως π.χ. στους στίχους 250-251 και 899-902, βλ. Φ. Κ. Πολυμεράκης, «Τεχνικές εκρωμαϊσμού της ομηρικής προφητείας (Γ 302-308) στη Λατινική Ιλιάδα», *Δωδώνη: Φιλολογία* 32 (2003), σ. 234.

78. Γ 376-380 *κεινή δὲ τρυφάλεια ἄμ' ἔσπετο χειρὶ παχείῃ. / τὴν μὲν ἔπειθ' ἦρωσ μετ' ἔϋκνήμυδας Ἀχαιοῦς / εἶψ' ἐπιδιδήσας. . . / αὐτὰρ ὁ ἄψ' ἐπόρουσε κατακτάμεναι μενεαίνων / ἔχγει χαλκείῳ*. Η περικεφαλαία του Πάρη στην επιτομή είναι *fulgens auro*, στοιχείο που απουσιάζει από το πρωτότυπο, όπου μάλιστα η περικεφαλαία είναι *ἱπποδασειή* (στ. 369, βλ. Kirk, ό.π., σ. 498). Ο στίχος 314 απηχεί το βιργιλιανό χωρίο *Aen.* 2, 50 κ.ε. *Sic fatus validis ingentem viribus hastam / in latus inque feri curvam compagibus alvum contorsit*, ενώ η φράση *in cladem Phrygii* αποτελεί προσθήκη του μεταφραστή, όπου μάλιστα η χρήση της αντονομασίας *Phrygius*, που δηλώνει τον Πάρη (πβ. Scaffai, ό.π., σσ. 268-269), εκφράζει αρνητικές συνδηλώσεις καθώς παραπέμπει στο χαρακτηρισμό *praedonis Phrygii* του στίχου 292.

79. Η φράση *quem Venus eripit* αποδίδει ακριβώς την ομηρική πρόταση *τὸν δ' ἐξήρπας' Ἀφροδίτη* (Γ 380). Η έκφραση *eripere hosti* απαντά στο Λίβιο (1, 14, 11 *non tamen eripuerit se hosti*), ενώ στο χωρίο υπάρχει σαφέστατη απήχηση από τον Οβίδιο, *Met.* 15, 805 *Qua (sc. Cytherea) prius infesto Paris est ereptus Atridae*. Η αντωνυμία *sua* (*Venus*), η οποία δηλώνει βέβαια την εύνοια της Αφροδίτης προς τον Πάρη (i.e. *favens Venus*, βλ. Scaffai, ό.π., σ. 269), δεν υπάρχει στο πρωτότυπο· για το συνδυασμό πβ. Τίβουλλο 3, 3, 28 *meus. . . deus*, και Οβίδιο *Met.* 4, 373 *vota suos habuere deos*. Η χρήση της όμως φαίνεται ότι παραπέμπει υπαινικτικά σε άλλο σημείο του πρωτοτύπου, στη φράση του Πάρη προς την Ελένη *πάρα γὰρ θεοὶ εἰσι καὶ ἡμῖν* (στ. 440), απ' όπου ο Βαίβιος μεταφέρει, κατά την άποψή μας, τη δοτική προσωπική κτητική (*ἡμῖν*) και τη χρησιμοποιεί σε αφήγηση (δηλ. στο γ' πρόσωπο) ως κτητική αντωνυμία (*sua*).

80. Με το στίχο 316 ο Βαίβιος αποδίδει τον ομηρικό στίχο Γ 382 *καὶ δ' εἶσ' ἐν θαλάμῳ εὐώδελ κηῶντι*, συμφύροντάς τον με το στίχο 448 *ἐν τρητοῖσι. . . λεχέεσσιν*, με κάποιες διαφοροποιήσεις και πάλι. Στο πρωτότυπο αναφέρεται απλώς ότι ο θάλαμος

Σημαντικότερες διαφοροποιήσεις από το ομηρικό κείμενο υπάρχουν από το στίχο 317 και εξής. Στους στίχους 317-318 (*Ipsa dehinc Helenam muris accersit ab altis / Dardanioque suos Paridi deducit amores*) η Αφροδίτη καλεί την Ελένη από τα τείχη και την οδηγεί στο Δαρδάνιο Πάρη, τον έρωτά της. Για πρώτη φορά στην επιτομή πληροφορείται ο αναγνώστης ότι η Ελένη παρακολούθησε τη μονομαχία από τα τείχη της Τροίας, γιατί ο Βαίβιος μαζί με την «Τειχοσκοπία» παρέλειψε και οποιαδήποτε αναφορά στην Ελένη, καθώς και το μήνυμα της μονομαχίας που της έφερε η Ίριδα, με τη μορφή της Λαοδίχης, της πιο όμορφης κόρης του Πριάμου (Γ 121 κ.ε.),⁸¹ μ' αποτέλεσμα η Ελένη να σπεύσει αμέσως προς τις Σκαιές πύλες (Γ 139-145), όπου βρίσκει τον Πρίαμο και τους συμβούλους του. Μετά την «Τειχοσκοπία» και την αναχώρηση του Πριάμου για την τελετή του όρκου, η Ελένη προφανώς παρέμεινε στα τείχη και, ανάμεσα στις Τρωαδίτισσες, παρακολούθησε τη μονομαχία. Η κλήση της Ελένης από μία θεά μεταμφιεσμένη, την Ίριδα, «προετοιμάζει το έδαφος για την κλήση της από την Αφροδίτη», όπου «σε μια επανάληψη του μοτίβου της θεικής κλήσης, η ίδια η Αφροδίτη, ως προστάτιδα του Πάρη και ενσάρκωση του έρωτα, την ωθεί να επιστρέψει στον κοιτώνα της».⁸² Συγκεκριμένα, η Αφροδίτη μεταμφιεσμένη, με τη μορφή ενός προσφιλούς προσώπου της Ελένης, μιας γριάς υφάντρας που είχε φέρει μαζί της από τη Σπάρτη, την καλεί, με λόγια μεσίτρας, να επιστρέψει από τα τείχη στην κάμαρα του Πάρη, στο σκαλιστό τους κρεβάτι (Γ 383-394). Η Ελένη την αναγνωρίζει και γεμάτη αγανάκτηση διαμαρτύρεται στη θεά γιατί τη χρησιμοποιεί σαν όργανο χαρίζοντάς την σε δικούς της ευνοούμενους, της μιλάει προσβλητικά στέλνοντάς την να πάει να φροντίσει εκείνη τον Πάρη, ο οποίος αν θέλει ας την κάνει γυναίκα του ή σκλάβα του, και αρνείται να επιστρέψει (Γ 395-412). Τελικά, ύστερα από τις άμεσες απειλές της θεάς

ήταν ευωδιαστός, όπως δηλώνει και το κηώεντι, και ότι το κρεβάτι ήταν «διάτρητο» (πβ. Kirk, ό.π., σσ. 500, 512), προφανώς «καλοστρωτημένο, καλοδουλεμένο», μάλλον «σκαλιστό» («στο σκαλιστό κλινάρι» αποδίδεται η φράση *έν τρητοίσι λεχέεσσιν* στη μετάφραση των Ν. Καζαντζάκη - Ι. Θ. Κακριδή)· επίσης αναφέρεται ότι το παλάτι του Πάρη ήταν περιχιλλές (Γ 421 *Ἀλεξάνδροιο δόμον περικαλλέ' ἴκοντο*) και το δωμάτιο με υψηλή οροφή (Γ 423 *εἰς ὑπόροφον θάλαμον*). Ο Βαίβιος μιλάει για μεγαλύτερη χλιδή εμπνεόμενος από τον Οβίδιο *Met.* 2, 737 κ.ε. *pars secreta domus ebore et testudine cultos / tris habuit thalamos*, όπου η αναφορά του ελαφαντόδοντου είναι σαφώς σημάδι πολυτέλειας, όπως και του όστρακου, αν κρίνουμε και από τον Βιργίλιο (*Georg.* 2, 463 *nec varios inhiant pulchra testudine postis / inclusasque auro vestis*), πβ. Scaffai, ό.π., σ. 269· Fr. Bömer, *P. Ovidius Naso - Metamorphosen, Buch I-III*, Heidelberg 1969, σσ. 412-413.

81. Βλ. σχετικά Kirk, ό.π., σσ. 445-446.

82. Βλ. επίσης Kirk, ό.π., σσ. 445 και 500.

(Γ 413-417), η Ελένη από φόβο (418 *ἔδεισεν δ' Ἑλένη*) ενδίδει και, κρυφά από τις Τρωαδίτισσες, ακολουθεί την Αφροδίτη, που προπορευόταν (420 *ἤρχε δὲ δαίμων*)· φθάνουν μαζί στο παλάτι του Πάρη (421 *Αἶ δ' ὄτ' Ἀλεξάνδροιο δόμον περικαλλέ' ἴκοντο*) και εκεί η Ελένη κατευθύνθηκε στην κάμαρα (στ. 423 *ἢ δ' εἰς ὑπόροφον θάλαμον κίε δία γυναικῶν*) ενώ η θεά συνεχίζει το έργο της: τη βάζει να καθίσει απέναντι στον Πάρη, σε δίφρο που κουβάλησε και τοποθέτησε η ίδια.⁸³ Συμπερασματικά, οι κινήσεις της Ελένης στην πόλη κατευθύνονται και στις δύο περιπτώσεις από μια θεά, γεγονός που υπογραμμίζει το δίλημμα και την αμηχανία της.⁸⁴ μία θεά μεταμφιεσμένη, η πιο ουδέτερη Ἴριδα, την οδήγησε στις Σκαιές πύλες, απ' όπου την καλεί τώρα να επιστρέψει στον κοιτώνα της επίσης μία θεά, η Αφροδίτη, μεταμφιεσμένη κι αυτή στην αρχή, αλλά στη συνέχεια αποκάλυπτα και πειστικά.

Ο στίχος 317 της επιτομής ανταποκρίνεται βέβαια στους ομηρικούς στίχους 383-84 *αὐτὴ δ' Ἑλένην καλέουσ' ἔε' τὴν δ' ἐκίχανε / πύργω ἐφ' ὑψηλῶ*, αλλά ο Βαίβιος μέσα σε ένα μόνο δίστιχο (317-18) περικλείει τους στίχους 383-426 του πρωτοτύπου, παραλείποντας τελείως τη συνομιλία Αφροδίτης - Ελένης, η οποία είναι σημαντική για την ηθογραφική παρουσίαση και της Αφροδίτης και της Ελένης. Στο πρωτότυπο στα σχέδια της θεάς δεν υπολογίζεται η βούληση της Ελένης, την οποία μάλιστα στην αρχή προσπαθεί να εξαπατήσει, καθώς της παρουσιάζεται μεταμφιεσμένη· επιπλέον τα λόγια της, όπως αναφέραμε, είναι λόγια μεσίτρας και, όταν η Ελένη την αναγνωρίζει και αρνείται να επιστρέψει, η θεά δε διστάζει να την απειλήσει και να την αναγκάσει με αυτό τον τρόπο να ενδώσει και να την ακολουθήσει από φόβο.

Στην επιτομή αυτός ο αντιπαθητικός ρόλος της Αφροδίτης, όπως αναδεικνύεται στο πρωτότυπο, σχεδόν εξαλείφεται, καθώς η δράση της θεάς περιορίζεται σε δύο μόνο στίχους σε μορφή αφήγησης (317-318), όπου απλώς αναφέρεται ότι η ίδια (*Ipsa dehinc*), δηλαδή αυτή που έσωσε τον Πάρη, καλεί έπειτα και την Ελένη από τα τείχη και την οδηγεί στο Δαρδάνιο Πάρη (318 *Dardanioque suos Paridi deducit amores*).⁸⁵ Το ρήμα *deducit* που

83. Γ 424-426 *τῇ δ' ἄρα δίφρον ἐλοῦσα φιλομειδῆς Ἀφροδίτη| ἀντί' Ἀλεξάνδροιο θεὰ κατέθηκε φέρουσα· | ἔνθα κάθιζ' Ἑλένη*. Για αυτή την ενέργεια της Αφροδίτης, καθώς και για τη σημασία του επιθέτου *φιλομειδῆς*, που εδώ τη χαρακτηρίζει βλ. Kirk, ό.π., σσ. 507-508.

84. Πβ. επίσης Kirk, ό.π., σ. 500.

85. Το *deducere* ανήκει στη σφαίρα του *sermo amatorius*, όπου ανήκει και η έκφραση *suos... amores* (i.e. *Helenam*) του ίδιου στίχου, πβ. P. Pierrugues, *Glossarium eroticum linguae latinae*, Amsterdam 1965 (= Paris 1826), σσ. 43-44 και 167. Πβ. επίσης Scaffai, ό.π., σ. 269.

χρησιμοποιεί ο Βαίβιος, χωρίς να υπάρχει στο πρωτότυπο, παραπέμπει μάλιστα σε επίσημη τελετή ρωμαϊκού γάμου,⁸⁶ όπου «η συνοδεία της νύφης στη νέα της κατοικία (*domum deductio*) ήταν ένα ουσιαστικό μέρος του γαμήλιου τελετουργικού».⁸⁷ Έτσι, η ενέργεια της Αφροδίτης κατά κάποιο τρόπο «ωραιοποιείται», αφού οδηγεί την Ελένη στον Πάρη σα να πρόκειται για νύφη που την οδηγεί επίσημα στο σπίτι του γαμπρού μετά από τη γαμήλια τελετή. Παράλληλα όμως το *deducit* παραπέμπει και στο προοίμιο των *Μεταμορφώσεων* του Οβίδιου (1, 2-4 di, *coeptis... / adspirate meis primaque ab origine mundi / ad mea perpetuum deducite tempora carmen*), όπου μάλιστα αποτελεί σήμα της αλεξανδρινής (καλλιμαχικής κυρίως) ποιητικής του.⁸⁸ Με δεδομένη αυτή την εμβληματική χρήση του *deducere* στον Οβίδιο και δεδομένου επίσης ότι και η *Λατινική Ιλιάδα*, ως επιτομή, αποτελεί ένα *carmen deductum*, η χρήση του *deducit* από το Βαίβιο, εκτός του ότι «ωραιοποιεί» το ρόλο της Αφροδίτης, πιθανόν αποτελεί ταυτόχρονα και ένα αυτοαναφορικό σχόλιο, ένα σήμα της ποιητικής του μεταφραστή που δείχνει πώς εισχωρεί η ποιητική της ελεγείας στην ποιητική του έπους και πώς το έπος από *carmen perpetuum* μεταπίπτει σε *carmen deductum*, καθώς ο επικός όγκος αμβλύνεται μέσω των αναφορών στην ελεγειακή ποίηση.⁹ Έτσι, το *deducit* περιγράφει την «κίνηση» της Αφροδίτης που οδηγεί την Ελένη και, συγχρόνως, φαίνεται να υπαινίσσεται τη «μετατόπιση» του μεταφραστή από το επικό περιβάλλον στο ελεγειακό, αποτελώντας κατά κάποιο τρόπο προεξαγγελία και προμετωπίδα των ελεγειακών και οβιδιανών, γενικότερα, επιδράσεων στη συνομιλία Πάρη - Ελένης (ιδιαίτερα στην *ῥήσιν της Ελένης*) που ακολουθεί.

86. Πβ. Pierrugues, ό.π., σ. 167: *Deducere - Verbum nuptiale. Novan nuptam ad maritum adducere*. Σχετικά με θέματα που αφορούν το ρωμαϊκό γάμο, μορφές γάμου, τη γαμήλια τελετή κ.ά. βλ. J.P.V.D. Balsdon, *Ρωμαίες γυναίκες. Η ιστορία και τα έθιμά τους* (μετάφρ. Ν. Πετρόχειλος), ΜΙΕΤ, Αθήνα 1984, σσ. 227-248. P. Grimal, *Ο έρωτας στην αρχαία Ρώμη* (μετάφρ. Νίκ. Μ. Τσαγκάς), Αθήνα 1990, σσ. 77-103.

87. Αυτή η επίσημη πορεία προς το σπίτι του γαμπρού (*domum deductio*) γινόταν ακόμα και όταν ο γαμπρός απουσίαζε και τον εκπροσωπούσε ένα γράμμα ή ένας αγγελιαφόρος, όπως μπορούσε νόμιμα να συμβεί, βλ. Balsdon, ό.π., σ. 242. Συνήθως βέβαια, όπως μπορούμε εύλογα να εικάσουμε, ο γαμπρός δεν απουσίαζε αλλά περίμενε τη νύφη στο σπίτι του, «στο atrium (εσωτερική αυλή) και της προσέφερε το πύρ και το ύδωρ», βλ. Grimal, ό.π., σσ. 87-88.

88. Εκτενή συζήτηση γι' αυτό το θέμα και ανάλυση βλ. H. Van Tress, *Poetic Memory. Allusion in the poetry of Callimachus and the Metamorphoses of Ovid*, Leiden-Boston 2004, σσ. 26 κ.ε.

89. Σχετικά με τον όρο *perpetuum carmen* βλ. επίσης H. Van Tress, ό.π., σσ. 39 κ.ε., και για τον όρο *carmen deductum* βλ. σσ. 55-71.

Σε αντίθεση με το *deducit*, η εκφραση *Dardanio(que)... Paridi*, η οποία επίσης δεν υπάρχει στο πρωτότυπο, φαίνεται να είναι φορέας αρνητικών συνδηλώσεων για τον Πάρη, καθώς παραπέμπει στην ήττα του (302 *Dardaniumque premit iuvenem*), ενώ η εκφραση *suos... amores*, που χρησιμοποιείται για την Ελένη και ανήκει στο ελεγειακό λεξιλόγιο,⁹⁰ καθιστά την παρουσία της ηρωίδας τελείως παθητική, αφού αναφέρεται απλώς στην αφήγηση ως «ο έρωτας του Πάρη».⁹¹ Η Ελένη στην επιτομή μέχρι στιγμής δεν έχει μιλήσει καθόλου, η βούληση της δε φαίνεται ακόμη ποια είναι και, συνεπώς, δε φαίνεται αν λαμβάνεται υπόψη από τη Αφροδίτη ή όχι: αυτό αφενός απενοχοποιεί την Αφροδίτη, καθώς την παρουσιάζει διαφορετική από εκείνη του πρωτοτύπου, και, αφετέρου, προετοιμάζει το έδαφος για την ηθογραφική παρουσίαση της Ελένης.⁹²

Στη συνέχεια ο Βαίβιος αποδίδει εκτενώς, για τα δεδομένα της επιτομής, τη συνομιλία Ελένης - Πάρη, με 17 στίχους (319-335) έναντι 21 στίχων που καταλαμβάνει στο ομηρικό κείμενο (Γ 426-446): εκτενέστερα αποδίδει μάλιστα τα λόγια της Ελένης, με 11 στίχους (320-330) έναντι 9 στίχων του πρωτοτύπου (Γ 428-436), αλλά με ακόμη πιο σημαντικές διαφοροποιήσεις από το πρωτότυπο, συγκριτικά με αυτές που επισημάνσαμε στην απόδοση των προηγούμενων ενοτήτων αυτής της ραψωδίας. Στο ομηρικό κείμενο η Ελένη μιλάει στον Πάρη θυμωμένη, με βαριά λόγια (στ. 438 *χαλεποῖσιν ὀνειδέσει*), έχοντας το βλέμμα της στραμμένο αλλού, τον ειρωνεύεται, εύχεται να μην είχε γυρίσει από τη μάχη και να είχε σκοτωθεί από το Μενέλαο (στ. 428 *ἤλυθες ἐκ πολέμοι' ὡς ὄφελος αὐτόθ' ὀλέσθαι*), αμφισβητεί τη δύναμή του προβάλλοντας την ανωτερότητα του πρώτου της συζύγου και, ειρωνικά, τον συμβουλεύει να μην τα ξαναβάλει με το Μενέλαο γιατί αυτή τη φορά δε θα γλιτώσει (Γ 428-436).

Στην επιτομή παρουσιάζεται μια τελείως διαφορετική Ελένη: απουσιάζει εντελώς το στοιχείο του σαρκασμού από τα λόγια της, είναι βαθιά ερωτευμένη με τον Πάρη και αυτό φαίνεται να την ενδιαφέρει πάνω απ'

90. Η χρήση της λέξης *amor* με την έννοια του αγαπημένου προσώπου, σχεδόν πάντα στον πληθυντικό (πβ. στ. 63 *invitos amores*, 71 *amissos... amores*), ανήκει στο ελεγειακό λεξιλόγιο (πβ., π.χ., Τίβουλλο 1, 3, 81 *meos... amores*), πβ. Scaffai, ό.π., σ. 269· Pierrugues, ό.π., σσ. 43-44.

91. Και παραπάνω, όπως είδαμε, η Ελένη αναφέρθηκε από τον Πάρη, από το Μενέλαο και από το μεταφραστή - αφηγητή ως «σύζυγος» (στ. 273, 276, 285, 301).

92. Παρακάτω, στους στίχους 320-330, όπου μιλάει η Ελένη, η βούλησή της φαίνεται ότι είναι αντίθετη από εκείνη του πρωτοτύπου. Συνεπώς, η επέμβαση της Αφροδίτης στην επιτομή δεν αποβλέπει μόνο στο καλό του Πάρη, όπως στο πρωτότυπο, αλλά και της Ελένης, στη βούληση της οποίας η θεά, σιωπηρά, ανταποκρίνεται.

δλα. Η προσφώνηση «*mea flamma*» που του απευθύνει μόλις τον βλέπει,⁹³ παρά το ότι επέστρεψε ηττημένος από το Μενέλαο, εκφράζει τον έρωτά της για τον Πάρη⁹⁴ που φαίνεται να την ενδιαφέρει περισσότερο από το γεγονός ότι ηττήθηκε (*superatus*), καθώς μάλιστα η προσφώνηση προτάσσεται της ήττας (στ. 320-321 *Venisti mea flamma, Paris, superatus ab armis / coniugis antiqui?*). Οι στίχοι αυτοί, εκτός από την προσφώνηση (*mea flamma, Paris*), αποδίδουν βέβαια τα λόγια της Ελένης του πρωτοτύπου Γ 428-429 *ἤλυθες ἐκ πολέμοι' . . . / ἀνδρὶ δαμειὺς κρατερῶ, δε πρότερος πόσις ἦεν*, αλλά χωρίς την ανεκπλήρωτη ευχή της Ελένης (ὡς ὠφελος αὐτόθ' ὀλέσθαι) και, ουσιαστικά, με διαφορετική σημασία: το ρήμα *venisti* στην αρχή του στίχου, παρόλο που αποδίδει το ομηρικό *ἤλυθες*⁹⁵ και είναι επίσης η πρώτη λέξη του λόγου της Ελένης, χρησιμοποιείται όμως σε διαφορετικά συμφραζόμενα και εκφράζει την αγωνία της ηρωίδας για τον Πάρη, καθώς παραπέμπει συνειρμικά στο περίφημο βιργιλιανό χωρίο *Aen.* 6, 687 «*Venisti tandem exspectata parenti / vicit iter . . . pietas?*», που εκφράζει σαφώς την εναγώνια προσδοκία του Αγχίση για τον Αινεία. Η έκφραση *coniugis antiqui* επίσης, αφενός ανταποκρίνεται στην έκφραση του πρωτοτύπου *δε πρότερος πόσις ἦεν*,⁹⁶ και, αφετέρου, αποτελεί και αυτή βιργιλιανή απήχηση,⁹⁷ όπου χρησιμοποιείται για τον πρώτο σύζυγο της Διδώς, το Συχάιο· έτσι, μέσω αυτής της απήχησης, η Ελένη παραλληλίζεται κατά κάποιο

93. Ο στίχος 319 *Quem tali postquam conspexit voce locuta est* (πβ. στ. 256 *Quem postquam turpiter Hector . . . videt . . . inquit*) αντιστοιχεί στο Γ 427 *ὄσσε πάλιν κλίνασα, πόσιν δ' ἠλίπαπτε μύθῳ*, όπου όμως η φράση *ὄσσε πάλιν κλίνασα*, που είναι μάλιστα μοναδική στο ποίημα (κανένας χαρακτήρας δε συμπεριφέρεται με παρόμοιο τρόπο σε κάποιον άλλο), σημαίνει ότι η Ελένη έχει στραμμένο το βλέμμα της αλλού, βλ. Kirk, ό.π., σσ. 508-509.

94. Η λέξη *flamma* στην παραπάνω προσφώνηση έχει τη σημασία του αγαπημένου προσώπου (*mea flamma* = «φλόγα μου», «αγαπημένε μου», «αγάπη μου»), όπως π.χ. στο στίχο 91 (*ut flammam imprune mei violarit Achillis*), όπου η Θέτιδα, απευθυνόμενη στο Δία, με τη λέξη *flamma* εννοεί τη Βρισηίδα, «την αγάπη» του Αχιλλέα. Η χρήση της λέξης *flamma* με αυτή τη σημασία, στην προγενέστερη ποιητική παράδοση, εντοπίζεται στον Κάτουλλο (61, 171), στον Οράτιο (*Carmin.* 1, 27, 20), στον Προπέρτιο (2, 34, 86), στον Οβίδιο (*Trist.* 2, 373) και σε άλλους, πβ. Scaffai, ό.π., σ. 217.

95. Το ρήμα *ἤλυθες* ή *ἦλθες* ως πρώτη λέξη μιας ρήσης αποκαλύπτει συνήθως φιλικά συναισθήματα, όπως για παράδειγμα στους στίχους Ω 104, π 23, ρ 41, εδώ όμως συμβαίνει το αντίθετο, εκφράζει σαρκασμό και εχθρικά συναισθήματα, πβ. Kirk, ό.π., σ. 509.

96. Αξιοπαρατήρητο είναι ότι και η έκφραση του πρωτοτύπου *πρότερος πόσις* για το Μενέλαο και η έκφραση *coniugis antiqui* της επιτομής υπονοούν ότι ο Πάρης είναι τωρινός «σύζυγος» της Ελένης παρακάμπτοντας το θέμα της παρασυζυγίας.

97. *Aen.* 4, 458 *praeterea fuit in tectis de marmore templum / coniugis antiqui, miro quod honore colebat*, πβ. επίσης Scaffai, ό.π., σ. 270.

τρόπο με τη βιργιλιανή ηρωίδα, τη Διδώ, και ο έρωτάς της για τον Πάρη παραλληλίζεται υπαινικτικά με τον μεγάλο έρωτα της Διδώς για τον Αινεία.⁹⁸

Στη συνέχεια, η Ελένη λέει στον Πάρη ότι είδε και ομολογεί βέβαια ότι ντράπηκε που έβλεπε, όταν τον άρπαξε ο Μενέλαος και τον έσερνε (στ. 321-322 *Vidi puduitque videre, / arreptum cum te traheret violentus Atrides*),⁹⁹ αλλά αφενός προσάπτει στο Μενέλαο το χαρακτηρισμό *violentus* και, αφετέρου, ντράπηκε που η σκόνη ασχήμιζε την κόμη του Πάρη¹⁰⁰ (στ.

98. Ο Αινείας παραλληλίζεται μερικές φορές στην *Αινειάδα* με τον Πάρη ή αναφέρεται ως «άλλος Πάρης», όχι από τον ποιητή - αφηγητή αλλά κρινόμενος από την οπτική γωνία αντιπάλων του, όπως του Ιάρβα, της Αμάτας, του Τύρνου. Εδώ, αντίστροφα, παραλληλίζεται η Ελένη με τη Διδώ: η έκφραση *coniugis antiqui* που χρησιμοποιεί η Ελένη για το Μενέλαο αφήνοντας να υπονοηθεί ότι ο Πάρης είναι ο τωρινός της «σύζυγος», θυμίζει την επιμονή της Διδώς να ονομάζει *coniugium* («σύζευξη», «νόμιμο γάμο») την ένωσή της με τον Αινεία (*Aen.* 4, 172 *coniugium vocat, hoc praetexit nomine culpam*· 431 *nec iam coniugium antiquum*) χωρίς να είναι έτσι, όπως δε φαίνεται να το εξέλαβε και ο ίδιος ο Αινείας αν κρινούμε από την απάντησή του στη Διδώ (*Aen.* 4, 338-39 *nec coniugis umquam / praetendi taedas aut haec in foedera veni*).

99. Ο στίχος 321 αναπαράγει οβιδιανό χωρίο *Met.* 13, 223 κ.ε. *vidi, puduitque videre, / cum tu terga dares inhonestaque vela parares*. Επισημαίνουμε ότι η έκφραση της Ελένης *cum... traheret* δηλώνει ότι ο Μενέλαος «έσερνε» πράγματι τον Πάρη, ενώ η απραγματοποίητη υποτακτική *traheret* που χρησιμοποίησε ο μεταφραστής - αφηγητής, όπως είδαμε παραπάνω (στ. 308), δηλώνει ότι «θα τον έσερνε» αλλά δεν πρόλαβε. Αυτή η «αντίφαση» οφείλεται μάλλον στην επίδραση από το συγκεκριμένο χωρίο του Οβιδίου, ή ενδεχομένως ο Βαίβιος, με αυτή την αντίφαση, επιδιώκει να υπογραμμίσει την ψυχική κατάσταση της ηρωίδας. Ίσως ακόμη θέλει να δείξει ότι η ηθογραφική παρουσίαση της Ελένης είναι ένα «λογοτεχνικό παλίμψηστο», καθώς στον τύπο *traheret* αναγνωρίζεται το ομηρικό υπόστρωμα (από άλλο σημείο του πρωτοτύπου, Γ 373 *καί νύ κεν εἰρυσσέν τε*) και οι ρωμαϊκές δικειμενικές επιστρωματώσεις του.

100. Εδώ ο Βαίβιος επηρεάζεται, κυρίως στην απόληξη του στίχου, από ένα βιργιλιανό χωρίο (*Aen.* 12, 99 *loricam... lacerare... / semiviri Phrygis et foedare in pulvere crinis*), όπου ο Τύρνος εκφράζει τον πόθο του να σκοτώσει τον Αινεία· επίδραση φαίνεται να υπάρχει παράλληλα και από τον Οράτιο, από την ωδή όπου ο Νηρέας προλέγει στον Πάρη, την ώρα που απήγαγε την Ελένη και τη μετέφερε στην Τροία δια θαλάσσης, τον επικείμενο πόλεμο, τις συμφορές της Τροίας και τις δικές του: *Carth.* 1, 15, 19-20 *tamen heu serus adulteros / crines (cultus var. l.) pulvere collines*. Η έκφραση *foedare pulvere crines* χρησιμοποιείται σε περιπτώσεις πένθους ή για κάποιον που πέφτει (ή κακοποιείται) στο πεδίο της μάχης, πβ. στ. 845-46 *comptos... in pulvere crines / deformat*, όπου ο Βαίβιος περιγράφει την αντίδραση του Αχιλλέα, όταν αντίκρισε το πτώμα του Πάτροκλου, και στ. 1001 *foedatum pulvere corpus*, που αναφέρεται στην κακοποίηση του πτώματος του Έκτορα από τον Αχιλλέα. Παράλληλα όμως η λέξη *crines* μπορεί να αποτελεί ερωτικό σύμβολο, όπως επισημαίνεται άλλωστε σε άλλο σημείο του πρωτοτύπου, στην επίπληξη του Έκτορα, όπου φαίνεται να παραπέμπει υπαινικτικά ο Βαίβιος: Γ 54-55 *οὐκ ἄν τοι χραίσμη κίθαρις τά τε δῶρ' Ἀφροδίτης, / ἢ τε κόμη τό τε*

323 *Iliacoque tuos foedaret pulvere crines*). Δηλώνει επίσης απερίφραστα, ακόμη και με επιφωνηματικές εκφράσεις, ότι φοβήθηκε «η άμοιρη» πάρα πολύ, ότι «πάγωσε το πρόσωπό της» από φόβο και «της κόπηκε το αίμα» για την έκβαση της μονομαχίας, μήπως σκοτωνόταν ο Πάρης και χανόταν ο έρωτάς τους, για την ακρίβεια «μήπως δωρικό σπαθί διασχόρπιζε τα φιλιά» τους (στ. 324-326 *Nostraque - me miseram! - timui ne Doricus ensis / oscula discuteret; totus mihi, mente revincta, / fugerat ore color sanguisque reliquerat artus*). Οι εκφράσεις αυτές που δείχνουν φυσικά μια ηρωίδα ερωτευμένη, δεν υπάρχουν στο πρωτότυπο, αλλά προέρχονται από τη λατινική ποίηση, κυρίως από χωρία έργων του Οβίδιου, όπου συχνά με τους ίδιους όρους περιγράφονται αποτελέσματα έντονων συγκινησιακών καταστάσεων.¹⁰¹ Ο συνδυασμός *oscula discuteret* φαίνεται να είναι μοναδικός¹⁰² και, καθώς αποτελεί το αντίθετο της έκφρασης *oscula iungere*,¹⁰³ εντάσσεται στον *sermo amatorius*, παρόλο που το *discutere* με τη σημασία του *solvere* απαντά σε επίσημες και δικανικές εκφράσεις με αντικείμενα όπως *comitia*, *coetus*, *populos* και άλλα παρόμοια.¹⁰⁴ Στη λατινική λογοτεχνία ωστόσο υπάρχει μια αλληλεπίδραση ανάμεσα στο δικανικό και ερωτικό λεξιλόγιο.¹⁰⁵ Ίσως ακόμη ο Βαίβιος επηρεάζεται από τη στερεότυπη δικανική έκφραση *discutere matrimonia*, η οποία όμως μαρτυρείται μάλλον αργότερα.¹⁰⁶ Αν αυτή η υπόθεση είναι σωστή, η Ελένη με τη φράση *nostra... oscula* φαίνεται να υπονοεί *nostrum matrimonium* («το γάμο μας»), που θα τον διέλυε το «δωρικό σπαθί», δηλαδή του Μενέλαου. Με άλλα λόγια η Ελένη με αυτή τη φράση, σε συνδυασμό και με την έκφραση *coniugis antiqui*, που χρησιμοποίησε λίγο πιο πριν η ίδια για το Μενέλαο, επαναπροσδιορίζει τη σχέση

είδος, δτ' ἐν κοίτησι μιγείης, όπου τα ωραία μαλλιά αναφέρονται ως δώρο της Αφροδίτης αλλά δεν ωφελούν καθόλου όταν κανείς κυλιστεί στη σκόνη της μάχης. Ως δώρο της Αφροδίτης επίσης, με έντονο ερωτικό συμβολισμό, λειτουργούν τα «ωραία μαλλιά» του Πάρη σε άλλη ωδή του Οράτιου (*Carmin.* 4, 9, 13-17... *comptos arsit adulteri / crinis... / mirata... / Helene Iacaena*), καθώς προκάλεσαν το θαυμασμό και άναψαν ερωτική φλόγα στην Ελένη.

101. Πβ. Scaffai, ό.π., σ. 270, όπου και παρατίθενται πολλά σχετικά χωρία.

102. Πβ. Scaffai, ό.π., σ. 270 «nesso antitetico di *oscula iungere*, *pare essere un harax di Bebion*».

103. Σχετικά με συνδυασμούς και τις προκύπτουσες ανάλογες σημασίες της λέξης *osculum* βλ. Pierrugues, ό.π., σσ. 363-366 (s.v. *osculum-osculatione*)· για παραδείγματα του συνδυασμού *oscula iungere* βλ. *ThLL* IX 1113, 26-36.

104. Πβ. επίσης *ThLL* V 1373, 68 κ.ε.

105. Πβ. Scaffai, ό.π., σσ. 210 και 270· επίδραση από το δικανικό λεξιλόγιο σε ερωτικό έργο με επισημάνει και στη διδακτορική μας διατριβή *Decimi Magni Ausonii Cupido cruciatus*, Ιωάννινα 1993, σσ. 299-303 και 437-438.

106. Πβ. Παυλ. Dig. 24, 1, 2 *ut discuterentur matrimonia*· Scaffai, ό.π., σ. 270.

της με τους δύο «συζύγους» και θεωρεί ως «νόμιμη» αυτή με τον Πάρη. Οι λέξεις *nostra* και *oscula* τονίζονται μάλιστα ιδιαίτερα, καθώς τοποθετούνται και οι δύο στην αρχή του στίχου· επιπλέον, με το διασκελισμό ανάμεσα στους στίχους 324-325 και με την απομάκρυνση του προσδιορισμού (*nostra*) από το προσδιοριζόμενο (*oscula*), καθώς παρεμβάλλεται σχεδόν ένας ολόκληρος στίχος, διαπιστώνεται στα λόγια της Ελένης μια αντιστοιχία μορφής - περιεχομένου: η επαπειλούμενη διατάραξη / διάλυση (*ne... discuteret*) της «συζυγικής» της σχέσης (*nostra... oscula*) περιγράφεται ανάγλυφα με την απομάκρυνση του προσδιορισμού από το προσδιοριζόμενο και την τοποθέτησή τους στην αρχή του στίχου.

Αμέσως μετά η Ελένη, με δύο αλληπάλληλες ευθείες ερωτήσεις, που εκφράζουν την έντονη αγωνία της και το ενδιαφέρον της για τον Πάρη, τον ρωτάει ποιος τον έπεισε να μονομαχήσει με τον ωμό Μενέλαο (στ. 327 *Quis te cum saevo contendere suasit Atrida?*)¹⁰⁷ και διερωτάται πώς δεν έφτασε ακόμη στ' αυτιά του η φήμη για την αντρεία του Μενέλαου (στ. 328-29 *An nondum vaga fama tuas pervenit ad aures / de virture viri?*)¹⁰⁸ Τον συμβουλεύει μάλιστα, χωρίς ίχνος ειρωνείας στα λόγια της (σε αντίθεση με το πρωτότυπο), να μη θελήσει ξανά να εμπιστευθεί τη μοίρα του στη δύναμη του Μενέλαου (στ. 329-330 *Moneo ne rursus inique / illius tua fata velis committere dextrae*)¹⁰⁹ Όσον αφορά την επίγνωση της Ελένης για την

107. Μερικοί κώδικες αντί *suasit* παραδίδουν τη γραφή *iussit*, από τις οποίες ο Scaffai προτιμά τη γραφή *suasit* στηριζόμενος κυρίως σε βιργιλιανά χωρία που φαίνεται να μιμείται ο Βαίβιος: *Aen.* 10, 9-10 *quis metus aut hos / aut hos arma sequi ferumque lacessere suasit?* και 11, 253-254 *quae vos fortuna quietos / sollicitat suadetque ignota lacessere bella?* (επικαλείται επίσης και ένα χωρίο του Στάτιου, όπου μιμείται το Βιργίλιο, *Theb.* 7, 649 κ.ε. *Quis tibi Baccheos... relinquere cultus... / suasit?*), πβ. Scaffai, ό.π., σσ. 113 και 271. Πέρα από τη βιργιλιανή απήχηση, που προφανώς υπάρχει, ο στίχος παραπέμπει στην πρόταση της μονομαχίας, την οποία στην επιτομή, όπως είδαμε παραπάνω (στ. 267-270), έκανε ο Έκτορας και την αποδέχτηκε ο Πάρης: συνεπώς πράγματι κάποιος τον «έπεισε» να τα βάλει με το Μενέλαο.

108. Πβ. Βιργίλιο *Aen.* 2, 81 κ.ε. *fando aliquod si forte tuas pervenit ad auris*. Οβίδιο *Met.* 5, 256 *fama novi fontis nostras pervenit ad aures* & 8, 267 *sparseret Argolicas nomen vaga fama per urbes*. Η φήμη της ανδρείας του Μενέλαου, που προβάλλεται μάλιστα με την παρήχηση του *v* και το ομοιόαρκτο στην έκφραση *vaga... pervenit... de virtute viri*, παραπέμπει και πάλι στην αποδοχή της πρότασης της μονομαχίας από τον Πάρη, στο στίχο 275 *nec vires temptare viri dextramque recuso*.

109. Αυτό είναι το μοναδικό κοινό σημείο ανάμεσα στην ῥήσιν της Ελένης του πρωτοτύπου και της επιτομής: Γ 433-436 «... αλλά σ' έγωγε / παύσεσθαι κέλομαι, μηδέ ξανθῶ Μενελάω / αντίβιον πόλεμον πολεμίζειν ἤδὲ μάχεσθαι / ἀφραδέως, μή πως τάχ' ἔπ' αὐτοῦ δουρὶ δαμήης». Στο πρωτότυπο «ο συσσωρευτικός τελευταίος στίχος... κατορθώνει να εκλεπτύνει την ειρωνεία, καθιστώντας ολόκληρη τη δήλωση πιο διστακτική και πιο δογματική: θα ήταν ασύνετο εκ μέρους του να αναμετρηθεί ξανά και, αν το έκανε,

ανωτερότητα του Μενέλαου στην ανδρεία έναντι του Πάρη (στ. 320 *superatus* 328-329 *vaga fama... / de virtute viri?... iniique*), φαίνεται ότι πρόκειται για απόηχο από τις *Ηρωίδες* του Οβίδιου, όπου η Ελένη, σε διαφορετικά συμφραζόμενα, αναγνωρίζει ότι ο πόλεμος είναι για τους γενναίους ενώ ο Πάρης κατάλληλος μόνο για «αγάπη» και τον προτρέπει «πάντα να αγαπά» (*Her.* 17, 255-256 *Arta magis Veneri, quam sunt tua corpora Marti. / Bella gerant fortes; tu Pari, semper ama...*). Αυτό ωστόσο δε φαίνεται να επηρεάζει ούτε την εκτίμηση της Ελένης για το Μενέλαο, τον οποίο μάλιστα χαρακτηρίζει με τα επίθετα *violentus* και *saevius* (στ. 322, 327), ούτε τα αισθήματά της για τον Πάρη. Τελειώνοντας μάλιστα τα λόγια της, κλάμα ασταμάτητο πλημμύρισε το πρόσωπό της (στ. 331 *Dixit. Tum largis perfudit fletibus ora*). Το ξέσπασμα της Ελένης σε κλάματα, που δεν υπάρχει βέβαια στο πρωτότυπο, τονίζει τη συναισθηματική της φόρτιση και ανακαλεί φραστικά βιργιλιανές και οβιδιανές εικόνες,¹¹⁰ θυμίζοντας μάλιστα περισσότερο τη Διδώ, η οποία αμέσως μετά την εκμυστήρευση του έρωτά της στην αδελφή της Άννα, ξεσπά σε κλάματα (*Aen.* 4, 30 *sic effata sinum lacrimis implevit obortis*). Έτσι, η Ελένη της επιτομής, όσον αφορά τον έρωτά της για τον Πάρη, παραλληλίζεται και πάλι, όπως και παραπάνω (στ. 321), με τη βιργιλιανή ηρωίδα και, μέσω αυτών των παραλληλισμών, προβάλλεται η ένταση των συναισθημάτων της και εξωραϊζεται ο έρωτάς της.

Αλλά και ο λόγος του Πάρη παρουσιάζει διαφορές από το πρωτότυπο: στον Όμηρο καταλαμβάνει εννέα στίχους (438-446), όπου στους τρεις πρώτους απαντάει στην Ελένη λέγοντάς της να μην τον επιπλήττει με λόγια πικρά και ότι ο Μενέλαος τον νίκησε τώρα με τη βοήθεια της Αθηνάς, άλλη φορά όμως θα τον νικήσει αυτός, γιατί έχει και αυτός τους προστάτες θεούς του,¹¹¹ και στους άλλους έξι στίχους την καλεί ερωτικά λέγοντάς της μάλιστα

υπήρχε πιθανότητα να υποκύψει», βλ. Kirk, *ό.π.*, σ. 510. Στην επιτομή, αντίθετα, η Ελένη καθαρά από ενδιαφέρον για την τύχη του Πάρη τον «εξορκίζει» να μην τα ξαναβάλει με το Μενέλαο, του οποίου την ανωτερότητα στην ανδρεία αναγνωρίζει και πάλι ρητά με το επίρρημα *iniique* (= με άπιστους λόγους).

110. Την εικόνα του Έκτορα στο όνειρο του Αινεία (*Aen.* 2, 270-71 *in somnis, ecce, ante oculos maestissimus Hector / visus adesse mihi largosque effundere fletus*), την εικόνα του Αινεία στη συνάντησή του με τον Αγγίση (*Aen.* 6, 699 *sic memorans largus fletu simul ora rigabat*), την Αλκυόνη στον Οβίδιο (*Met.* 11, 418-19 *lacrimisque genae maduere profusus. / ter conata loqui ter fletibus ora rigavit*).

111. Γ 438-440 *μή με, γύναι, χαλεποῖσιν ἠελίδεσι Θημῶν ἔριπτε* / νῦν μὲν γὰρ Μενέλαος ἐνίκησεν σὺν Ἀθῆνῃ, / καίνοι δ' αὖτις ἐγὼ πάρα γὰρ θεοὶ εἰσι καὶ ἡμῖν. Ο Πάρης αντιμετωπίζει την επίπληξη της Ελένης με παρόμοιο τρόπο που είχε αντιμετωπίσει τη μομφή του Έκτορα στους στίχους 64-70: κολακεία (που εδώ μετατίθεται στο τέλος), απλή απαγόρευση («μη με επικρίνεις»), βασισμένη στο επιχείρημα ότι οι άνθρωποι απο-

ότι ποτέ άλλοτε δεν ένιωσε τόσο έντονο ερωτικό πόθο γι' αυτή, μήτε κι όταν την έκλεψε και έσμιξαν για πρώτη φορά στην Κρανάη.¹¹² Η απάντηση του Πάρη στην επιτομή περιορίζεται σε τέσσερις στίχους (332-335):

Tristis Alexander: «Non me superavit Atrides,
o meus ardor» - ait - «sed castae Palladis ira.
Mox illum nostris succumbere turpiter armis
aspicies aderitque meo Cytherea labori».

Με τη φράση Tristis Alexander... ait ο Βαίβιος αποδίδει το μεταβατικό στίχο 437 *Τὴν δὲ Πάρις μύθοισιν ἀμειβόμενος προσέειπε*, συμπτύσσοντας τη φράση *μύθοισιν ἀμειβόμενος προσέειπε* στο παρενθετικό ρήμα *ait*, που διακόπτει το λόγο του Πάρη, και αντικαθιστώντας το όνομα Πάρις με το Alexander που συνοδεύεται μάλιστα από τον αμφίσημο χαρακτηρισμό *tristis* («θλιμμένος» ή «αυτός που προκαλεί θλίψη»)¹¹³ Από την απάντηση του Πάρη παραλείπεται φυσικά ο πρώτος στίχος του πρωτοτύπου (438 *μή με, γύναι, χαλεποῖσιν ὀνειδέσει θυμὸν ἔνιπτε*),¹¹⁴ αφού η Ελένη στην επιτομή δεν του μίλησε με βαριά λόγια, και λείπει επίσης το ερωτικό κάλεσμα, που

τελούν αθύρματa στα χέρια των θεών και ακολουθούμενη από ξαφνική μετάβαση στην έκβαση της μονομαχίας, όπου διατυπώνεται με παροιμιακό τόνο ότι ο καθένας έχει τους θεούς του και η αποτυχία του φαίνεται να αποδίδεται στο ότι η Αθηνά είναι πολύ ισχυρότερη θεά, τουλάχιστον στον πόλεμο, από την Αφροδίτη, βλ. Kirk, ό.π., σσ. 510-511.

112. Παραπλήσια ερωτική πρόσκληση, με παρεμφερείς λογοτυπικούς όρους και τον ισχυρισμό ότι ποτέ άλλοτε δεν αισθάνθηκε τόσο φλογερό πάθος γι' αυτή, απευθύνει ο Δίας στην Ήρα στους στίχους Ξ 315 κ.ε. Η Κρανάη σύμφωνα με τον Παυσανία (3, 22, 1) ήταν νησί έξω από το λιμάνι του Γυθείου. Συζητήθηκαν και άλλες πιθανότητες για την ταύτιση αυτού του νησιού: ότι το κρανή δεν είναι τοπωνύμιο αλλά επίθετο, «βραχώδης», ή ότι πρόκειται για τα Κύθηρα ή το νησί ονόματι «Ελένη» απέναντι από τη νοτιοανατολική ακτή της Αττικής. Προτιμότερη ίσως είναι η άποψη ότι το κρανή είναι επίθετο και ότι το βραχώδες νησί παρέμεινε μυστηριωδώς ανώνυμο, βλ. Kirk, ό.π., σσ. 511-512.

113. Στο πρωτότυπο ο Πάρης δεν είναι θλιμμένος· το επίθετο *tristis* με την ενεργητική σημασία, «αυτός που προκαλεί θλίψη», «ολέθριος», ανακαλεί το χαρακτηρισμό *exilium Troiae funestaque flamma* που απέδωσε ο Βαίβιος στον Πάρη στην αρχή της ραψωδίας (στ. 253).

114. Στη ραψωδία Ζ, αντίθετα, ο Πάρης αντιμετωπίζοντας τον Έκτορα (Ζ 332-341) υποστηρίζει ότι η Ελένη με ήπια λόγια (*μαλακοῖς ἐπέεσσιν*) τον προτρέπει να βγει στον πόλεμο (Ζ 337-38 *νῦν δέ με παρειπούσ' ἄλογος μαλακοῖς ἐπέεσσιν / ὄρημσ' ἐς πόλεμον*). Γι' αυτή την αντίθεση στα λόγια της Ελένης προς τον Πάρη, ανάμεσα στο Γ 438 *χαλεποῖσιν ὀνειδέσει* και στο Ζ 337 *μαλακοῖς ἐπέεσσιν*, και τις συζητήσεις που προκάλεσε βλ. M. Scaffai,² «Su una presunta doppia redazione in Omero», *SIFC* 46 (1974) 22-40, όπου μάλιστα οι σελ. 32-36 αφορούν την Ελένη του επεισοδίου της Λατινικής Ιλιάδας που εξετάζουμε.

καταλαμβάνει άλλωστε το μεγαλύτερο μέρος τη ρήσης του Πάρη (Γ 441-446). Έτσι, οι τέσσερις στίχοι της απάντησης στην επιτομή (332-335) ουσιαστικά αποτελούν ανάπτυξη μόνο δύο ομηρικών στίχων (Γ 439-440). Στο πρωτότυπο ο Πάρης παραδέχεται βέβαια ότι τώρα τον νίκησε ο Μενέλαος αλλά με τη βοήθεια της Αθηνάς (*ένίκησεν σὺν Ἀθήνῃ*), ενώ στην επιτομή ισχυρίζεται ότι δεν τον νίκησε ο Μενέλαος (*Non me superavit Atrides*) αλλά η οργή της Αθηνάς (*sed castae Palladis ira*), αποδίδοντας έτσι την ήττα του αποκλειστικά στην Αθηνά· επίσης η φράση *κεῖνον δ' αὖτις ἐγὼ* («άλλη φορά θα τον νικήσω εγώ») αναλύεται στην εκτενέστερη έκφραση «σε λίγο θα δεις εκείνον να υποκύπτει... στα δικά μας όπλα» (*mox illum nostris succumbere... armis / aspicias*). Η σύμπραξη της Αφροδίτης θεωρείται από τον Πάρη δεδομένη, όπως εκφράζουν και η χρήση της κτητικής αντωνυμίας *nostris* (*armis*) και οι αλληπάλληλες οριστικές *aspicias aderitque*: η τοποθέτηση μάλιστα των δύο ρημάτων στην αρχή του στίχου και η διάταξη των προτάσεων (*succumbere... aspicias* και *aderitque...*) σε σχήμα «πρωθύστερο» τονίζουν ακόμη πιο emphaticά τη βεβαιότητα του Πάρη ότι η θεά θα τον βοηθήσει.¹¹⁵ Συνεπώς, η έκφραση του πρωτοτύπου πάρα γὰρ θεοί εἰσι καὶ ἡμῖν, με την οποία ο Πάρης δηλώνει ότι άλλη φορά θα νικήσει και αυτός το Μενέλαο «με δικούς του θεούς προστάτες» (όπως δηλ. τώρα το πέτυχε εκείνος) χωρίς να τους κατονομάζει, στην επιτομή αφενός ενσωματώνεται στην αντωνυμία *nostris* και αφετέρου εξειδικεύεται με τη φράση *aderitque meo Cytherea labori*,¹¹⁶ αναφέροντας ρητά την Αφροδίτη.

Αξιοσημείωτη διαφορά από το πρωτότυπο είναι η προσθήκη της προσφώνησης «ο *meus ardor*», που απευθύνει ο Πάρης στην Ελένη, η οποία αντιστοιχεί στην προσφώνηση «*mea flamma*», που του απηύθυνε παραπάνω η Ελένη (στ. 320), και ανήκει επίσης στο ερωτικό - ελεγειακό λεξιλόγιο.¹¹⁷ Η

115. Σε αντίθεση με αυτή την emphaticή βεβαιότητα του Πάρη αξίζει να θυμηθούμε τον υποθετικό τρόπο έκφρασης της βοήθειας που θα περίμενε ο Μενέλαος από το Δία (στ. 286 *tantummodo Iuppiter adsit*) και τελικά δεν την είχε.

116. Η φράση παραπέμπει και πάλι στο Βιργίλιο *Aen.* 3, 395 *fata viam invenient aderitque vocatus Apollo*, και στον Οβίδιο *Met.* 3, 613 *Quisquis es, o faveas nostrisque laboribus adsis*, πβ. Scaffai, ό.π., σ. 272.

117. Η μεταφορική χρήση της λέξης *ardor* για να δηλώσει το αγαπημένο πρόσωπο, όπως των λέξεων *amores* (στ. 63, 318), *flamma* (στ. 320), *ignis* (στ. 73 κ.α.) ανήκει στον *sermo amatorius* και απαντά στον Προπέρτιο (1, 20, 6), στον Οβίδιο (*Met.* 14, 683) και γενικά στο γραμματειακό είδος της ελεγίας· η ίδια λέξη, επίσης μεταφορικά, μπορεί να σημαίνει «οργή», όπως π.χ. στο στίχο 174 (*Menalai... ardor*), πβ. Scaffai, ό.π., σ. 272. Και το ρήμα *ardesco* επίσης μπορεί να σημαίνει μεταφορικά «ανάβω από οργή» ή να έχει ερωτική σημασία, πβ. Pierrugues, ό.π., σ. 64 (s.v. *ardere. ardescere*) *peculiariter de venerem*.

χρήση του λεξιλογίου της φωτιάς με ερωτικές συνδηλώσεις ανακαλεί τη χρήση του λεξιλογίου της φωτιάς με πολεμικές συνδηλώσεις: ο Μενέλαος *ardescit* (στ. 306) και είναι *ardens* (στ. 312) ενώ τα όπλα του λάμπουν (στ. 283 *fulgens Menelaus in armis*: 304-305 *splendidus... mucro*): επίσης οι δύο αντίπαλες παρατάξεις, στην αρχή της ραψωδίας, στέκονται αντιμέτωπες με όπλα που αστράφτουν (στ. 252 *fulgentibus armis*), όπως και οι δύο αντίπαλοι όταν συγκρούονται (στ. 297 *fulgentibus armis*). Η επανασημασιοδότηση της εικόνας της φωτιάς δείχνει πως το μόνο πεδίο στο οποίο ο Πάρης είναι επιτυχημένος είναι το ερωτικό, ενώ παράλληλα αυτή η μεταφορική ερωτική του φλόγα θα επιφέρει την κυριολεκτική πυρπόληση της Τροίας. Χαρακτηριστική είναι η έκφραση του στίχου 338, όπου η Ελένη δέχεται στην ανοιχτή αγκαλιά της «τις φλόγες και της Τροίας και τις δικές της» (*flammas... Troiaequae suasque*), δηλαδή τον Πάρη.

Η συνένωση Πάρη - Ελένης στο πρωτότυπο αναφέρεται με δύο στίχους: κατευθύνθηκε ο Πάρης προς το κρεβάτι, τον ακολούθησε η ἄκοιτις, και οι δυο τους ξάπλωσαν μαζί στο σκαλιστό κρεβάτι.¹¹⁸ Ο Όμηρος «δεν επιχειρεί να διερευνήσει τα κίνητρα της Ελένης: η συγκατάθεσή της, που αποδίδεται με τρεις τυπικές λέξεις, προκαλεί ξάφνιασμα στο πρώτο άκουσμα, αλλά στη συνέχεια φαίνεται σχεδόν αναπόφευκτη».¹¹⁹ Στην επιτομή ο Βαίβιος αφηγείται με τρεις στίχους τη συνένωση Πάρη - Ελένης, επαυξάνοντας και διευρύνοντας το δίστιχο του πρωτοτύπου: «Μετά απ' αυτά ξάπλωσε ενώνοντας τα μέλη του με αμοιβαίες αγκαλιές με τα μέλη της Κυκνηΐδας: εκείνη στην ανοιχτή αγκάλη της δέχτηκε τις φλόγες και της Τροίας και τις δικές της» (στ. 336-338 *Post haec amplexus per mutua corpora iunctis / incubuit membris Cygneidos; illa soluto / accepit flammas gremio Troiaequae suasque*).¹²⁰ Αυτή η ποσοτική αλλά και ποιοτική επαύξηση εντοπίζεται στα

118. Γ 447-448 Ἡ ῥα, καὶ ἄρχε λέχουσε κίων ἅμα δ' εἶπετ' ἄκοιτις. / Τὼ μὲν ἄρ' ἐν τρητοῖσι κατεύνασθεν λεχέεσσιν. Η λέξη ἄκοιτις σε σχέση με την Ελένη χρησιμοποιείται μόνον εδώ και σημαίνει ὅ,τι και η λέξη ἄλογος «κάποια που μοιράζεται την κλίνη» (κοίτη, λέχος): συνεπώς μπορούν και οι δύο να αναφέρονται σε σύζυγο ή παλλακίδα, βλ. Kirk, ὁ.π., σ. 512.

119. Βλ. επίσης Kirk, ὁ.π., σ. 512.

120. Χαρακτηριστική είναι η πλεοναστική συσσώρευση συνώνυμων εννοιών: η έκφραση *per mutua corpora*, που εδώ είναι ισοδύναμη του *mutue* (πβ. *ThLL* VIII 1738, 18), αποτελεί σχήμα ἀπὸ κοινοῦ με τη λέξη *amplexus* και με τη φράση *iunctis... membris*, που οι δυο τους είναι επίσης συνώνυμες. Η λέξη *amplexus* εδώ, κατά τον Scaffai, φαίνεται ὅτι χρησιμοποιείται ἀπόλυτα, ὅπως στον Οβίδιο (*Met.* 4, 351 *iam curit amplecti*): και στον *ThLL* (s.v. *amplexus*) παρατίθεται αυτός ο στίχος με τη γραφή *amplexus*. Για κριτικά προβλήματα του στίχου, εναλλακτικές γραφές και διορθώσεις που προτάθηκαν από τον Vollmer κυρίως, βλ. Scaffai, ὁ.π., σσ. 115 και 273.

εξής: ο μεταφραστής ενσωματώνει στην αφήγηση το ερωτικό κάλεσμα της ρήσης του Πάρη (Γ 441 κ.ε.), ρωμαϊκά διακείμενα και προσθέτει καθαρά δικά του στοιχεία, όπως είναι η χρήση του νεολογισμού *Cygneidos* για την Ελένη¹²¹ και του χαρακτηρισμού *flamma Troiae* για τον Πάρη, που ανακαλεί τον παραπλήσιο χαρακτηρισμό του Πάρη *exitium Troiae funestaque flamma* στην αρχή της ραψωδίας (στ. 253), χωρίς να υπάρχει επίσης στο πρωτότυπο.

Η περιγραφή της πρώτης ημιπεριόδου παραπέμπει φραστικά στο Βιργίλιο, στην αποκοίμιση του Ήφαιστου στην αγκαλιά της Αφροδίτης,¹²² ενώ παράλληλα ο Βαίβιος φαίνεται να έχει στο νού του και ένα ερωτικό χωρίο του Λουκρήτιου (4, 1192 *nec mulier semper ficto suspirat amore / quae complexa viri corpus cum corpore iungit*). Ο νεολογισμός *Cygneidos* αφενός ενσωματώνει ομηρικά επίθετα και μονολεκτικά ή περιφραστικά επίθηματά της Ελένης που δηλώνουν είτε την ομορφιά είτε τη θεϊκή της καταγωγή, όπως *δία*, *λευκώλενος*, που εξειδικεύει και προσδιορίζει το κάλλος,¹²³ *κούρη Διός αϊγιόχοιο*, *Διός έκγεγαυία*,¹²⁴ και, αφετέρου, η επινόησή του μαρτυρεί οβιδιανή επίδραση ως προς τη μορφή κυρίως (πατρωνυμικό θηλυκό σε -eis) αλλά και το μυθολογικό επίστρωμα.¹²⁵ Συνεπώς, η χρήση του νεολογισμού *Κυκνηίδος* λειτουργεί, κατά την άποψή μας, ως ερωτικό σύμβολο¹²⁶ και ταυτόχρονα ως ένα ποιητολογικό σήμα, καθώς σ' αυτόν τον όρο ενσωμα-

121. Η λέξη *Cygneidos* (Κυκνηίδος) είναι άπαξ λεγόμενον, με ελληνική κατάληξη γενικής, πβ. *ThLL Onomasticon* II 784, 52-53 (s.v. *Cycneis*).

122. *Aen.* 8, 404-406 *ea verba locutus / optatos dedit amplexus placidumque petivit / coniugis infusus gremio per membra soporem*.

123. Πβ. Α. Νικολαΐδης, *Puella Formosa. Το γυναικείο κάλλος στον Κάτουλλο και τους Ρωμαίους ελεγειακούς*, (εκδ. στιγμή), Αθήνα 1994, σσ. 15-16.

124. Πβ. Δ. Ν. Μαρωνίτης, ό.π., σ. 191, ο οποίος παραπέμπει στη μελέτη της L.L. Clader, *Helen: The Evolution from Divine to Heroic in Greek Epic Tradition*, (*Mnemosyne* Suppl. 42), Leiden 1976, σσ. 41-62, όπου παρατίθεται εξαντλητικός κατάλογος, ταξινόμηση και σχολιασμός των λογοτύπων με τους οποίους συστήνεται η Ελένη στην *Ιλιάδα* και στην *Οδύσσεια*.

125. Ο Οβίδιος, ειδικά στις *Μεταμορφώσεις*, εισάγει πολλά πατρωνυμικά θηλυκά με κατάληξη -eis, τα οποία συχνά είναι άπαξ λεγόμενα. Οβιδιανό κυρίως, όσον αφορά τουλάχιστον τα συμφραζόμενα, φαίνεται να είναι και το μυθολογικό έναυσμα για την επινόηση του νεολογισμού: *Her.* 17, 57 *dat mihi Leda Iovem cygno decerta parentem, / quae falsam gremio credula fovit avem*, πβ. Scalfai, ό.π., σ. 273.

126. Η χρήση αυτού του νεολογισμού φαίνεται ότι ταιριάζει με τα ερωτικά συμφραζόμενα του χωρίου, δεδομένου ότι ο κύκνος, απ' όπου προέρχεται το πατρωνυμικό *Κυκνηίς*, είναι ερωτικό σύμβολο· επίσης, η γέννηση της Ελένης από το αυγό (πβ. *Ψευδο-Βιργίλιο Catal.* 9, 27 *candida cygneo non edita Tyndaris ovo*) παραπέμπει συνειρμικά στη γέννηση του ίδιου του Έρωτα από το ορφικό αυγό.

τώνονται το ελληνικό λογοτεχνικό και μυθολογικό παρελθόν της Ελένης (ομηρικό υπόστρωμα) και οι ρωμαϊκές διακειμενικές επιστρωματώσεις του (κυρίως οβιδιανές).

Με τη φράση *illa... accepit flammam* της δεύτερης ημιπεριόδου συνεχίζεται η βιργιλιανή απήγηση με την Αφροδίτη και τον Ήφαιστο (*Aen.* 8, 388-390 *ille repente / accepit solitam flammam, notusque medullas / intravit calor et labefacta per ossa cucurrit*), ενώ είναι πολύ χαρακτηριστικό το σημασιολογικό παιγνίδι που επιτυγχάνεται με την "αμφισημία" της λέξης *flammam*, που χρησιμοποιείται για τον Πάρη και σημαίνει και την «ερωτική φλόγα» της Ελένης (*suasque*, πβ. στ. 320 *mea flamma*) και, κυριολεκτικά, «τις φλόγες, την πυρπόληση» της Τροίας (*Troiaequae*, πβ. στ. 253 *Troiae funestaque flamma*).¹²⁷ Παράλληλα, η ίδια φράση σε συνδυασμό με την έκφραση *soluto... gremio*¹²⁸ παραπέμπουν σε ένα χωρίο του Προπέρτιου που είναι ιδιαίτερα σημαντικό για την "αμφισημία" του λεξιλογίου της φωτιάς και σχετικό, γενικότερα, με την αιτία του πολέμου και τη συμπεριφορά και τη λαγνεία του Πάρη, όπως αναδεικνύεται στο συγκεκριμένο επεισόδιο, όπου, ενώ οι άλλοι πολεμούν, «εκείνος διεξάγει τους πιο μεγάλους πολέμους στην αγκαλιά της Ελένης» (3, 8, 29-32):

*dulcior ignis erat Paridi, cum Graia per arma
Tyndaridi poterat gaudia ferre suae:
dum vincunt Danai, dum restat barbarus Hector,
ille Helenae in gremio maxima bella gerit.*

Συμπερασματικά, και η ῥῆσις της Ελένης και η αφήγηση της συνεύρεσης Πάρη - Ελένης στην επιτομή αποκλίνουν συνειδητά από το πρωτότυπο και μορφοποιούνται με σημαντικά διακείμενα από τη ρωμαϊκή ποίηση, ιδιαίτερα από την ερωτική ελεγεία, του Προπέρτιου και, κυρίως, του Οβιδίου. Ο έρωτας του Πάρη και της Ελένης ήταν άλλωστε ένας *locus communis* στους ποιητές της ρωμαϊκής ερωτικής ελεγείας, οι οποίοι, στο πλαίσιο της

127. Αυτή η "αμφισημία" τονίζεται μάλιστα και με τη χρήση του πολυσύνδετου *-que... -que* (*Troiaequae suasque*) στην απόληξη του στίχου, που αποτελεί έναν προσηφική τρόπο έκφρασης και στον Οβίδιο, πβ. Scaffai, ό.π., σ. 274.

128. Η έκφραση *soluto gremio* δε σημαίνει αποκλειστικά «στην ανοιχτή αγκαλιά», καθώς η λέξη *gremium*, εκτός από «κόλπος των γονάτων, αγκαλιά», μπορεί σπανιότερα να χρησιμοποιείται με πιο ειδική σημασία (*pro vulva*) και να σημαίνει «γυναικεία γεννητικά όργανα», «μήτρα», πβ. Pierrugues, ό.π., σ. 246 (s.v. *gremium*). *ThLL* VI.2 2322, 36-37 «*interior pars corporis, ventris... , i. q. pudendum muliebre, uterus*» για παραδείγματα τέτοιας σημασίας της λέξης βλ. επίσης *ThLL* VI.2 2322, 37-47 (s.v. *gremium*).

αλεξανδρινής (καλλιμαχικής κυρίως) ποιητικής, συνθέτουν τα ποιήματα τους με λεπτούς υπαινιγμούς και αναφορές στην επική ποίηση, απευθυνόμενοι σε ένα εκλεπτυσμένο αναγνωστικό κοινό.¹²⁹ Συχνότερες αναφορές σ' αυτό το θέμα υπάρχουν μάλιστα στον Οβίδιο,¹³⁰ από τις *Ηρωίδες* του οποίου έχει επηρεαστεί κυρίως ο μεταφραστής ως προς την περιγραφική λεπτομέρεια στην ανάλυση ενδότερων συγκινήσεων, στη χρήση όρων του *sermo amatorius* και, τέλος, στο ρητορικό τόνο που υπάρχει στην *ῥήσιν* της Ελένης.¹³¹

Στη συνέχεια της επιτομής (στ. 339-343) ο Βαίβιος, συμπυκνώνοντας τους κατακλειδίους στίχους 449-461 της ομηρικής ραψωδίας, μας μεταφέρει στην κατάσταση που επικρατεί στο στρατόπεδο: ο Μενέλαος ψάχνει ανάμεσα στους Τρώες τον Πάρη και περιφέρεται εδώ κι εκεί ως νικητής (339-40 *Interea toto Menelaus in agmine Troum / quaerit Alexandrum victorque huc fertur et illuc*). Στο πρωτότυπο ο Μενέλαος, καθώς ψάχνει για τον Πάρη, παρομοιάζεται με θηρίο (θηρί *ἔοικώς*),¹³² όπως και στην αρχή της ραψωδίας (Γ 21-28), όταν αντίκρισε τον Πάρη για πρώτη φορά και χάρηκε σαν πεινασμένο λιοντάρι (23 *ὡς τε λέων ἔχαρη . . . πεινάων*): ο μεταφραστής παραλείπει και ο' αυτό το σημείο την παρομοίωση του πρωτοτύπου και προσθέτει τη φράση *victorque huc fertur et illuc*.¹³³ Η χρήση του *Interea* σηματοδοτεί την αλλαγή σκηνικού και, μαζί με τα συμφραζόμενα των στί-

129. Πβ. Scaffai,² *ό.π.*, σσ. 33 κ.ε.· Θ. Δ. Παπαγγελής, *Η ποιητική των Ρωμαίων "Νεωτέρων."* Προϋποθέσεις και προεκτάσεις, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1994, σσ. 191 κ.ε., 209-210 et passim. Για αναφορές στην Ελένη πβ. επίσης Th. D. Papangelis, *Propertius: A Hellenistic Poet on Love and Death*, Cambridge 1987, σσ. 57, 173, 175.

130. Όπως στην *AA* 2, 359 κ.ε., στα *Rem. Am.* 773 κ.ε., και κυρίως στις *Heroides*, όπου η 16η επιστολή απευθύνεται από τον Πάρη στην Ελένη και η 17η από την Ελένη στον Πάρη.

131. Πβ. επίσης Scaffai,² *ό.π.*, σ. 35: «E proprio le caratteristiche precipue delle *Heroides* si ritrovano nei versi dell'*Il. Lat.*: la medesima minuzia nell'analisi delle emozioni più intime, il medesimo febbricitante languore che svuota di qualsiasi senso eroico le leggendarie figure, il medesimo *sermo amatorius* - molto più goffo, ovviamente, nell'*Il. Lat.* - di cui Ovidio è indiscusso maestro, la stessa intonazione retorica, infine, nelle parole dei due amanti». Για την επίδραση της ρητορικής στον Οβίδιο, «στον οποίο» μάλιστα «οι ρήτορες έβλεπαν τον ποιητή και οι ποιητές τον ρήτορα», βλ. Παπαγγελής, *ό.π.*, σσ. 213, 232-233.

132. Γ 449-450 *Ἀτρείδης δ' ἄν' ὄμιλον ἔφοίτα θηρί ἔοικώς, / εἰ που ἔσαθρήσειεν Ἀλέξανδρον θεοειδέα*. Η αναζήτηση του Πάρη, ενώ εκείνος βρίσκεται στο κρεβάτι με την Ελένη, έχει κατά κάποιον τρόπο κωμικό χαρακτήρα, πβ. Kirk, *ό.π.*, σ. 512.

133. Ο χαρακτηρισμός *victor* για το Μενέλαο δεν υπάρχει στο αφηγηματικό μέρος του ομηρικού κειμένου (πβ. σημ. 74), αναφέρεται όμως η νίκη του από τον Αγαμέμνονα στην αποστροφή του προς τους Τρώες (Γ 457 *εἶκη μὲν δὴ φαίνεται ἄρηφίλου Μενελάου*). Η απόληξη του στίχου 340 *huc fertur et illuc* επίσης, αφενός αντιστοιχεί στη φράση του

χων 339-40 (Interea... quaerit Alexandrum), παραπέμπει στην εμφάνιση του Πάρη αμέσως πριν από τη μονομαχία (στ. 281 Interea toto procedit ab agmine Troum / pulcher Alexander). Μέσω αυτών των παραπλήσιων φραστικά στίχων ο Βαίβιος αντιπαραθέτει και πάλι, σιωπηρά, τους δύο ήρωες: ο ωραίος Αλέξανδρος έχει το προβάδισμα από ολόκληρο το στράτευμα των Τρώων (procedit... pulcher Alexander), ενώ ο νικητής Μενέλαος τον αναζητά σε ολόκληρο το στράτευμα των Τρώων (Menelaus... quaerit Alexandrum victorque... fertur). Με αυτή τη σιωπηρή αντιπαραθεση των δύο ηρώων υποβάλλεται η αντίληψη ότι η ομορφιά δεν προσφέρει τίποτα στη μάχη, που παραπέμπει στην επίπληξη του Έκτορα (στ. 263-264 nihil adiuvat armis / nobilitas formae: duro Mars milite gaudet). Συνεπώς, διαπιστώνουμε ότι ως προς αυτό ο μεταφραστής - αφηγητής υιοθετεί την αξιολογική κρίση του Έκτορα μετατρέποντάς την σε αφηγηματικό σχόλιο. Ωστόσο, παρά το ότι ο Βαίβιος μειώνει συστηματικά τον Πάρη σε σύγκριση με το πρωτότυπο, στην επιτομή παραλείπονται οι ομηρικοί στίχοι 451-454, όπου αναφέρεται ότι, αν τον έβλεπαν οι Τρώες, δεν θα τον έκρυβαν, γιατί όλοι τον εχθρεύονταν «σαν το μαύρο θάνατο» (στ. 454 *ἴσον γὰρ σφιν πᾶσιν ἀπήχθετο κηρὶ μελαίνῃ*).¹³⁴

Στη συνέχεια, η άμεση αποστροφή του Αγαμέμνονα προς τους Τρώες (Γ 456-460) στην επιτομή αποδίδεται με τρεις στίχους σε μορφή αφήγησης: ο Αγαμέμνονας βοηθάει τον αδελφό του παρακινώντας τα συμμαχικά στρατεύματα να πολεμήσουν, επιπλήττει τους Φρύγες με σκληρά λόγια, διατάζει να τηρηθούν οι όρκοι και ζητάει πίσω την Ελένη (341-343 *Quem frater socias acuens in bella catervas / adiuvat et forti pulsos Phrygas increpat ore / servarique iubet leges Helenamque reposcit*).¹³⁵ Ο τελευταίος στίχος της ομηρικής ραψωδίας (461) όπου οι Αχαιοί συμφώνησαν με τις θέσεις του Αγαμέμνονα, στην επιτομή παραλείπεται και η αφήγηση κλείνει με τη φράση *Helenamque reposcit*, η οποία αντιστοιχεί βέβαια στην έκφραση του πρωτοτύπου *ὕμεις δ' Ἀργείην Ἑλένην... / ἔκδοτε* (στ. 458-59) αλλά ταυτόχρονα αποτελεί σαφή απήχηση από τη λεγόμενη οβιδιανή «Ιλιάδα», από το λόγο του Οδυσσέα προς τους Αχαιούς κατά τη διένεξή του με τον Αίαντα για τη

πρωτοτύπου *ἀν' ὄμιλον ἐφοίτα* (την οποία αποδίδει κυρίως το *quaerit*), αφετέρου αποτελεί βιργιλιανή απήχηση *Aen.* 8, 228-29 *ecce furens animis aderat Tiryntius omnemque / accessum lustrans huc ora ferebat et illuc*.

134. Πρόκειται για ωμή έκφραση των συναισθημάτων τους για τον πόλεμο, τον Πάρη και ίσως ακόμη και για την Ελένη, βλ. Kirk, *ό.π.*, σσ. 512-13.

135. Για την έκφραση *forti pulsos Phrygas increpat ore*, όπου ο συνδυασμός *forti ore* έχει τη σημασία *dura oratione*, και για την ελληνική αιτιατική *Phrygas* βλ. Scaffai, *ό.π.*, σ. 274.

διεκδίκηση των όπλων του Αχιλλέα (*Met.* 13, 200 *Accusoque Paris praedamque Helenamque reperco*).

Είναι αξιοσημείωτο ωστόσο, ότι, ενώ και ο Αγαμέμνωνας στο ομηρικό κείμενο και ο Οδυσσεύς στην οβιδιανή «Ιλιάδα» ζητούν πίσω, και μάλιστα με επιμονή, και τα κτήματα και την Ελένη,¹³⁶ ο Βαίβιος στο συγκεκριμένο επεισόδιο δεν αναφέρει τίποτε για τα κτήματα, ούτε σ' αυτό το σημείο, στο λόγο του Αγαμέμνονα, ούτε και παραπάνω, όταν έγινε η πρόταση της μονομαχίας και καθορίστηκαν οι όροι της. Τον Πάρη, ωστόσο, ο μεταφραστής - αφηγητής τον παρουσίασε με την επιτιμητική περίφραση «Φρύγιος ληστής» (στ. 292 *praedonis Phrygii*)¹³⁷ και στην αρπαγή της Ελένης αναφέρθηκε ρητά, με τον όρο *rapta*, περιγράφοντας τη συναισθηματική κατάσταση του Μενέλαου την ώρα της μονομαχίας (στ. 301 *memior Atrides raptae...coniugis*). Αρκετά παρακάτω, ωστόσο, στην απόδοση της ραψωδίας Η, όπου γίνεται πρόταση¹³⁸ στους Τρώες να δώσουν πίσω στους Αργείους την Ελένη, ο Βαίβιος, μέσω της πρότασης του Έκτορα, αναφέρει και την επιστροφή των κτημάτων (*praedaque*) που θα καταπραΰνουν μάλιστα την οργή του Μενέλαου.¹³⁹ Συνεπώς, η αποσιώπηση των κτημάτων από το μεταφραστή - αφηγητή σ' αυτό το επεισόδιο, φαίνεται ότι στοχεύει κυρίως στην προβολή της Ελένης ως μοναδικού επάθλου της μονομαχίας.¹⁴⁰

136. Γ' 458-59 και κτήμαθ' ἄμ' αὐτῆ / ἔκδοτε. Στον Οβίδιο η επιστροφή των κτημάτων (*praedamque*) δηλώνεται emphaticά με το πολυσύνδετο -*que* (*praedamque Helenamque*). Τα κτήματα αυτά, που αναφέρονται και στους στίχους 70 (κτήμασι πάσι) και 72 (κτήμαθ' ἑλίων εἰ πάντα) του πρωτότυπου «πρέπει να είναι περιουσιακά στοιχεία που πήραν μαζί τους η Ελένη και ο Πάρης από τη Λακεδαίμονα, συμπεριλαμβανομένων μάλλον μερικών που ανήκαν στην ουσία στο Μενέλαο παρά στη γυναίκα του» (βλ. Kirk ό.π., σσ. 438 και 501). Ο Αγαμέμνωνας μάλιστα εκτός από την επιστροφή των κτημάτων, ζητάει να πληρώσουν οι Τρώες και πρόσθετη αποζημίωση (459 και τιμὴν ἀποτινέμεν ἦν τιν' ἔοικεν): οι Αχαιοί φυσικά τον επιδοκιμάζουν (στ. 461), ενώ οι Τρώες, όπως μπορούμε να συμπεράνουμε, τηρούν εύγλωττη οιγή, βλ. επίσης Kirk, ό.π., σ. 513.

137. Σημειώνουμε ότι και στα βιργιλιανά χωρία (*Aen.* 7, 361-363 και 11, 484) που απηχεί αυτή η περίφραση (βλ. παραπάνω σημ. 66), ο ίδιος χαρακτηρισμός, που έχει χρησιμοποιείται για τον Αινεία, αφορά μόνο «άρπαγα» γυναίκας και όχι θησαυρών.

138. Στο πρωτότυπο επανέρχεται το θέμα της επιτορκίας των Τρώων και των συνεπειών της στη ραψωδία Η, όπου ο Αντήνορας προτείνει στους Τρώες να δώσουν πίσω την Ελένη και τα κτήματα, γιατί εξαιτίας της επιτορκίας τους πολεμούν (Η 350-352 *δεῦρ' ἄγει, Ἀργείην Ἑλένην και κτήμαθ' ἄμ' αὐτῆ / δώσωμεν Ἀτρεΐδῃσιν ἄγειν· νῦν δ' ἄρκια πιστὰ / φεισάμενοι μαχόμεσθα*).

139. Την πρόταση που κάνει ο Αντήνορας στο πρωτότυπο, στην επιτορκή ο Βαίβιος την αποδίδει, σε μορφή αφήγησης, στον Έκτορα, χωρίς να αναφέρει μάλιστα την επιτορκία (στ. 636-639 *Tunc maximus Hector /... / suadet ut invictis Helene reddatur Achivis / praedaque quae duro Menelai mulceat ignes*).

140. Ίσως μάλιστα ο Βαίβιος, όσον αφορά την αποσιώπηση των κτημάτων, επιχειρεί μια «εξ αποστάσεως σύμφυση» ομηρικών χωρίων επηρεαζόμενος από την απάντηση

Μετά από την παραπάνω ανάλυση του κειμένου της Λατινικής Ιλιάδας (στ. 252-343), που αντιστοιχεί σε ολόκληρη τη ραψωδία Γ του πρωτοτύπου, μπορούμε να κωδικοποιήσουμε τα συμπεράσματά μας ως εξής:

I) Ο μεταφραστής, μέσω των επιλεκτικών απωθήσεων ομηρικών στοιχείων και μέσω διαχειμενικών αναφορών από τη ρωμαϊκή ποίηση, κυρίως από την *Αινειάδα*, επιχειρεί μία συνειδητή υπονόμηση του Πάρη και μία παράλληλη εξύψωση του Έκτορα. Μετατρέποντας την αξιολογική κρίση του Έκτορα για τον Πάρη σε αφηγηματικό σχόλιο υιοθετεί την οπτική γωνία του Έκτορα και όχι του Ομήρου. Η προσωπική άποψη του αφηγητή - μεταφραστή σχετικά με τη δράση του Πάρη ταυτίζεται με αυτή του Έκτορα και καθορίζει το πώς θα παρακολουθήσουμε τη σκηνή ενώ παράλληλα μας υποβάλλει και τη συναισθηματική αντίδραση που πρέπει να έχουμε απέναντι στον Πάρη. Ο μεταφραστής κατανέμοντας τις εμφάσεις με διαφορετικό τρόπο προβάλλει την αξιολόγηση του Έκτορα και προοικονομεί την αποκλίνουσα ηθογραφική παρουσίαση του Πάρη σε σχέση με το ομηρικό κείμενο. Ο Priameius heros δεν πρόκειται να καταξιωθεί ως ήρωας (heros) επικυρώνοντας την καταγωγή του (Priameius), αλλά θα παραμείνει για πάντα ο Dardanius iuvenis, ο έφηβος Πάρης που δεν μπορεί να περάσει στον κόσμο των ανδρών επιτελώντας ένα ηρωικό κατόρθωμα.¹⁴¹

II) Σημαντική είναι επίσης η παρέμβαση του μεταφραστή και στην ηθογραφική παρουσίαση της θεάς Αφροδίτης και, κυρίως, της Ελένης. Η αρνητική και ασυμπαθής εικόνα της Αφροδίτης, όπως αναδεικνύεται κυρίως στη συνομιλία Αφροδίτης - Ελένης στο πρωτότυπο, στην επιτομή σχεδόν απαλείφεται με την παράλειψη της συνομιλίας και τον περιορισμό της ερωτικής παρέμβασης της θεάς σε δύο μόνο στίχους σε μορφή αφήγησης, όπου η Αφροδίτη απλώς «καλεί» (accersit) από τα τείχη την Ελένη και την «οδηγεί» (deducit) στον Πάρη, όπου μάλιστα το ρήμα deducit παραπέμπει σε επίσημη τελετή ρωμαϊκού γάμου. Έτσι, η Αφροδίτη της επιτομής δεν εξαπατά, δεν πιέζει, δεν απειλεί, δεν χρεώνεται με λόγια και έργα μεσίτρας, όπως στο πρωτότυπο. Οι λόγοι αυτής της συνειδητής παρέμβασης του Βαίβιου στην

του Πάρη στον Αντήνορα, όπου δηλώνει απερίφραστα ότι είναι πρόθυμος να επιστρέψει τα κτήματα, προσφέροντας μάλιστα επιπλέον και άλλα δικά του, αλλά δεν πρόκειται να δώσει πίσω την Ελένη (H 362-364 *ἀντικρὺ δ' ἀπόφημι, γυναῖκα μὲν οὐκ ἀποδώσω / κτήματα δ' ὅσσ' ἀγόμην ἐξ Ἄργεος ἡμέτερον δῶ / πάντ' ἐθέλω δόμεναι καὶ οἴκοθεν ἄλλ' ἐπιθεῖναι*).

141. Σε ένα αντίστοιχο συμπέρασμα καταλήγει και η Gartziou-Tatti (ό.π., σ. 192), η οποία από την εξέταση του επεισοδίου στο πρωτότυπο διαπιστώνει ότι ο Πάρης δεν ενσωματώνεται ποτέ στο πολιτικό σύστημα και δεν μπορεί να έχει έναν ουσιαστικό ρόλο σ' αυτό ως πολεμιστής ή ως σύζυγος της Ελένης.

ηθογραφική παρουσίαση της Αφροδίτης υπαγορεύονται, κατά την άποψή μας, από κοινωνικά και πολιτικά συμφραζόμενα της εποχής του μεταφραστή: πέρα από λόγους «σχολικής λογοκρισίας» ενδεχομένως, αφού η επιτομή προοριζόταν για σχολικό εγχειρίδιο και ως εκ τούτου απαιτούσε ευπρέπεια και κοσμιότητα, η ρωμαϊκή Venus, από την οποία διατείνονταν ότι κατάγονταν η Ιουλία γενεά και ολόκληρη η Ιουλιο - Κλαυδιανή δυναστεία,¹⁴² στην εποχή του Νέρωνα υπήρχε κάθε λόγος να «αποκαθαρθεί» από τα αρνητικά στοιχεία που τη συνοδεύουν στο πρωτότυπο.

III) Όσον αφορά την αινιγματική μορφή της Ελένης του πρωτοτύπου, η οποία «αναδέχεται την ενοχή, ή έστω τη συνενοχή της, ελεεινολογώντας την παρασυζυγική της μοίρα»,¹⁴³ ο μεταφραστής αποκλίνει συνειδητά από το ομηρικό κείμενο και η ηρωίδα που παρουσιάζει είναι χωρίς διλήμματα και ενοχές, και, επιπλέον, βαθιά ερωτευμένη με τον Πάρη. Η *ήησις* της Ελένης κυρίως, αλλά και το αφηγηματικό μέρος της συνεύρεσής της με τον Πάρη, αναδεικνύουν την τεχνική της ηθογραφικής παρουσίας που ακολουθεί ο μεταφραστής στην περίπτωση της ηρωίδας, η μορφή της οποίας είναι ένα «λογοτεχνικό παλιμψηστο», με ομηρικό υπόστρωμα και ρωμαϊκές διακειμενικές επιστρωματώσεις από το Βιργίλιο, τη ρωμαϊκή ελεγεία, τον Οβίδιο (κυρίως από τις *Ηρωίδες*). Στο υπερθετικό κάλλος της Ελένης, που και στο πρωτότυπο είναι αινιγματικό,¹⁴⁴ ο μεταφραστής - αφηγητής αναφέρεται επίσης αινιγματικά, με το νεολογισμό *Cygneidos* (Κυκνηΐδος) που αποτελεί ερωτικό σύμβολο και, παράλληλα, λειτουργεί ως ένα ποιητολογικό σήμα, καθώς σ'

142. Στο θέμα της καταγωγής της Ιουλίας γενεάς από την Αφροδίτη, που προβάλλεται κυρίως από ποιητές της αυγούστειας εποχής (Βιργίλιο, Οράτιο, Προπέρτιο, Οβίδιο) αλλά και από συγγραφείς των πρώιμων αυτοκρατορικών χρόνων, αναφερθήκαμε στην εργασία μας «Τεχνικές εκρωμαϊσμού...», σσ. 237-238, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

143. Βλ. Δ. Ν. Μαρωνίτης, *ό.π.*, σ. 198, ο οποίος υποστηρίζει ότι το δίλημμα της αθάνας ή της ένοχης Ελένης υποβάλλεται στα ομηρικά έπη περισσότερο ως ρητορικό τέχνημα.

144. Βλ. επίσης Δ. Ν. Μαρωνίτης, *ό.π.*, σ. 199: «Το υπερθετικό εξάλλου κάλλος δεν επιτρέπει εύκολες αποφάσεις με μέτρο το καλό και το κακό, το δίκαιο και το άδικο· είναι από μόνο του ένα αίνιγμα - ποιητική και ποιητολογική αρχή, όπως το υπαινίσσεται και η ίδια η Ελένη στην έκτη ραψωδία της *Ιλιάδας*. Και ασφαλώς δεν είναι τυχαίο ότι τα όψιμα χρόνια της Αναγέννησης ως τις μέρες μας η ομηρική Ελένη έγινε σύμβολο και μούσα της ανεξήγητης ποίησης», και παραπέμπει γι' αυτό το θέμα στο βιβλίο του J.-L. Backès, *Ο μύθος της Ελένης* (μετάφρ. Μαίρη Γιόση), Αθήνα 1993, σσ. 221-304. Για το μύθο της Ελένης και την παρουσία της στη λογοτεχνία βλ. επίσης M. Suzuci, *Metamorphoses of Helen. Authority, Difference, and the Epic*, London 1989· N. Austin, *Helen of Troy and Her Shameless Phantom*, London 1994· Soteroula Constantinidou, «Helen and Pandora: A comparative study with emphasis on the *eidolon* theme as a concept of *eris*», *Δωδώνη: Φιλολογία* 39 (2004) 165-241.

αυτόν τον όρο ενσωματώνεται το ελληνικό λογοτεχνικό και μυθολογικό παρελθόν της Ελένης (ομηρικό υπόστρωμα), οι ρωμαϊκές διακειμενικές επισηματώσεις του και, ταυτόχρονα, διατηρεί τη δική του ξεχωριστή υπόσταση, καθώς συνιστά νεολογισμό και ως εκ τούτου αποτελεί κάτι καινούριο, όπως άλλωστε και η μορφή της ίδιας της Ελένης στην επιτομή.

IV) Από την εξέταση του συγκεκριμένου επεισοδίου της επιτομής επιβεβαιώνεται η διαπίστωση στην οποία καταλήξαμε και σε άλλες μας εργασίες για τη Λατινική Ιλιάδα:¹⁴⁵ «Η διαλεκτική της σύγκλισης και της απόκλισης» από το πρωτότυπο «που οικειώνεται και ταυτόχρονα ανοικειώνει τον Όμηρο»¹⁴⁶ σε συνδυασμό με την ενσωμάτωση στοιχείων από τη ρωμαϊκή ποιητική παράδοση (ιδιαίτερα από το Βιργίλιο και τον Οβίδιο, αλλά και από τον Έννιο, τον Οράτιο, τον Προπέρτιο και άλλους) και η διαφορετική δόμηση των πληροφοριών μεταβάλλουν την “ποιητική” του πρωτοτύπου¹⁴⁷ μ’ αποτέλεσμα το μετάφρασμα να διεκδικεί μία αυτονομία που το καθιστά περισσότερο μια πρωτότυπη ποιητική δημιουργία παρά μία μετάφραση, όπως επιδίωξε άλλωστε να δείξει και ο ίδιος ο Βαίβιος Ιταλικός με την ακροστιχίδα της κατακλείδας της επιτομής *scripsit* (με την ακροστιχίδα του προοιμίου μάς δήλωσε το όνομά του, *Italicus*),¹⁴⁸ η οποία αποτελεί σφραγίδα περισσότερο ποιητικής παρά μεταφραστικής αυτοσυνειδησίας.

145. «Τεχνικές εκρωμαϊσμού...», σσ. 245-247. «Όψεις μεταφραστικής ποιητικής στη Λατινική Ιλιάδα: Η απόδοση της ομηρικής ραψωδίας Σ», *Ελληνικά* 54 (2004), σ. 201.

146. Παπαγγελής, ό.π., σ. 55.

147. Για την “ποιητική” ως τη λειτουργία της γλώσσας που σχετίζεται με τη δόμηση των πληροφοριών σε ένα κείμενο πβ. Α. Αλεξανδροπούλου, «Η οικουμενικότητα της γνωστικής διαδικασίας και η μετάφραση», στο *Περί Μεταφράσεως. Σύγχρονες Προσεγγίσεις*, επιστ. επιμ. Φρειδ. Μπατσαλιά, φιολ. επιμ. Κ. Συντελή, Αθήνα 2001, σ. 129. Ε. Γκαστή, «Κικέρωνος *Tusc. Disp.* 2. VIII. 20 - IX. 22: Η ποιητική του πρωτοτύπου (Σοφοκλής *Τραχίνιαι* 1046-1102) και η μεταφραστική ποιητική», *Πρακτικά Ζ’ Πανελληνίου Συμποσίου Λατινικών Σπουδών: Μεταφραστική Θεωρία και Πράξη στη Λατινική Γραμματεία (Θεσσαλονίκη, 16-19 Οκτωβρίου 2002)*, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 138. Πολυμεράκης, «Όψεις μεταφραστικής ποιητικής...», σσ. 189 (σημ. 35) και 201.

148. Για την ακροστιχίδα του προοιμίου β). Scaffai, ό.π., σσ. 11 κ.ε., 48, 85, 197-198. Φ. Κ. Πολυμεράκης, «Μεταφραστικές εκδοχές του προοιμίου της Ιλιάδας στους αυτοκρατορικούς χρόνους», επίσης *Πρακτικά Ζ’ Πανελληνίου Συμποσίου Λατινικών Σπουδών...*, σσ. 228-229. Γ. Π. Σαββαντίδης, «*Italicos Scripsit*: Η ακροστιχίδα - σφραγίδα του ποιητή στην *Pias Latina*», *Δωδώνη: Φιλολογία* 32 (2003) 41-45, ο οποίος στο στίχο 7, αντί της γραφής *protulerant* που διαταράσσει την ακροστιχίδα, προτείνει τη διόρθωση *obtulerant*.

SUMMARY

The episode of the duel between Paris - Menelaus
in *Ilias Latina* (vv. 252-343).

This essay deals with the alterations made by Baebius Italicus in his translation of the Homeric episode of the conflict between Paris and Menelaus (*Ilias* book 3). In particular the present study outlines Italicus' narrative techniques and their role in determining the techniques of characterization used by the translator. Italicus' particular characterization of Paris, Helen and Venus in *Ilias Latina* in relation to their Homeric models in *Iliad* Book 3 shows how the translator shapes not only our opinion, but also our perception of the persons involved in the episode.

For instance in the case of the negative presentation of Paris Baebius Italicus is constructing an outlook on the story which is consistent with the viewpoint of an agent in the story, i.e. Hector.

As for Helen's enigmatic figure she is being transformed by the translator into a "literary palimpsest". By using the neologism *Cygnoidos*, Baebius keeps his readers aware of the his sophisticated metapoetic technique, since he incorporates in this term Helen's literary and mythological past (Homeric background) and the Roman intertexts.

It is also worth noting that the contemporary political context provides a framework for understanding Venus' portrayal by Italicus. The negative qualities of the Homeric Aphrodite would be inappropriate for the Roman Venus, the progenitor of the Julio - Claudian dynasty.

